

5. A MÁSSÁG. ZSIDÓ ETNIKAI-FELEKEZETI INTÉZMÉNYRENDSZER ZENTÁN AZ I. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Volt alkalmunk megismerkedni a helybeli zsidóság azon törekvéseivel, hogy az emancipációról szóló törvény meghozatala után integrálódjon Zenta gazdasági-társadalmi életébe. Ezeknek a törekvéseknek, mint láthattuk, voltak árnyalatai, és nem célozták meg egyértelműen az asszimilációt. Úgy véljük azonban, hogy a konzervatívabb áramlat, mellette az ortodoxia (sőt ultraortodoxia) volt az, amely az identitás megőrzésének mérlegét szerencsésen egyensúlyozta ki a másik serpenyőben. Elmondhatjuk, hogy kezdetben a Zentán számbelileg kevésbé jelentős neológia teremtett meg erősebb gazdasági hátteret a felekezeti intézményrendszer kiépítéséhez. A liberálisabb szellemnek azonban nem volt igazán nagy tekintélye az itteni zsidó közösségben (elsősorban egyes értelmiségiek, kereskedők és vállalkozók voltak az áramlat szószólói Zentán), s idővel a közösségen belül tovább veszített befolyásából, különösen a *hászidok* térhódításának következményeként. Ez tetten érhető a nagy zsinagóga belső terének kialakításakor, de a mindenkori rabbi működésében is, s ha a korabeli újságokban szó is esik magyarosodási szándékról, ezt nem kell pesti értelemben venni. A hitközség, mielőtt kettészakadt, ortodoxnak tartotta magát, s később is még egy ideig tulajdonképpen két ortodox hitközséget tudunk nyomon követni, csupán eltérő rítussal.

Zenta jó példa arra, hogy a neológ zsidóság elsősorban Budapesten és a nagyobb városokban vagy megyeközpontokban koncentrálódott, míg a kisvárosok zsidóságát konzervatívabb légkör vette körül.¹ Ez azonban nemcsak a zsidóságra érvényes, hanem a kisvárosi társadalomra általában.

A következőkben tulajdonképpen azt az 1867-re már jobbra kiépült intézményrendszert fogjuk részletesebben megvizsgálni, amely – a közösségen belül időnként hatalomra kerülő egyes áramlatoktól függetlenül – segítette a közösség tagjainak az azonosságtudat megőrzésében, bár bizonyos sérülésektől nemigen tudta megvédeni azt. Éppen ez az intézményrendszer kínált fel közösségi szintű megoldást az egyénnek, hiszen mindenki, aki zsidónak vallotta magát, kötelezően tagja kellett, hogy legyen a hitközségnek, ezáltal azonban használójává vált az összes intézménynek, amely a felekezethez kapcsolódott.

5.1. Zsinagóga, imaház, imaszobák (*minjánok*)

A zsinagóga multifunkcionális szerepénél fogva mindenképpen elsőrangú identitásmegőrző. Aki csak teheti, a már meglévő zsinagóghoz minél közelebb épít, bérel vagy vásárol magának házat, vagy a zsinagóga épül fel olyan helyen, ahol a zsidó lakosság bizonyos fokú

¹ Többek között ezzel magyarázható az a jelenség, hogy az ortodoxok s közülük is a *hászidok* elsősorban Zentán, Adán, Moholon és Péterrévén koncentrálódtak, de még Magyaránizsán is aránylag sokan voltak (s ezen a reláción egyértelműen bebizonyosodik a Tisza közvetítő szerepe), míg Újvidéken, de különösen Szabadkán a neológok kerültek többségbe, illetve jutottak döntő befolyáshoz. Lásd Jelić, Dušan: *Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada. Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 1987. br. 5. 1–192. p. és Šosberger, Pavle: *Novosadski Jevreji*. Novi Sad, 1988.

koncentrálódása már bekövetkezett. Ilyen összefüggésben szemlélhető az úgynevezett nagy zsinagóga története is.

Az épület azért is fontos számunkra, mert a tágabb közösség, Zenta városa, példamutatóan sietett a zsidó hitközség segítségére. 1872-ben ugyanis történt valami a régi zsinagógával, ami arra indította a hitközséget, hogy ugyanazon év március 27-én kérelemmel forduljon a képviselő testülethez.² Ebben a „véletlen s előre nem láthatott elemi csapás okozta szerencsétlenség folytán imaházuknak újbóli felépíttetéséhez a város község téglájából 300 ezeret és a közpénztárból két ezer forintot megszavaztatni és utalványoztatni kér”. Kérelmükben azzal érvelnek, hogy mindeddig a közkiadásokhoz ők is nem csekély mértékben járultak hozzá, viszont egy esetet leszámítva nem igényeltek a közpénztárból segélyt vallási célokra, s a jövőben sem fogják ezt tenni, sőt továbbra is tőlük telhetően szívesen segítik a többi felekezetet, ahogyan ez eddig is gyakorlatban volt. Spitzer Ignác képviselő külön hangsúlyozta, hogy saját erőből szinte lehetetlen lenne az építkezés, hiszen az előirányzott költségek 40 000 forintra rúgnak, a hitközség tagjaira kivetett járulékból és az új székek árából pedig csak 32 000 forint telik ki. Ugyanakkor biztosítja képviselőtársait, hogy a tervezett imaházat egy megfelelő térségre, az utcára szándékozzák kiépíteni, s nem eldugva, ahogyan az eddig állt; tekintetbe vennék az esztétikai szempontokat is, és az új épület nemcsak, hogy megfelelne a város előrehaladottsági állapotának, hanem a környék egyik reprezentatív épülete lenne. A képviselő-testület rövid vita után megszavazta az igényelt téglamennyiséget, a pénzüsszeget viszont nem, arra hivatkozva, hogy a híd-, illetve iskolaépítési munkálatok költségei miatt ez lehetetlen.³ A következő évben már kész volt a „templomrajz”, amit beterjesztettek a képviselő testület elé jóváhagyás végett. Az egyik képviselő kérte, hogy a „templom” díszes helyre kerüljön. Kohn Mór, szintén képviselő, kérte a régi (imaházi) funduson hagyatni, mivel az összes hitközségi vagyon ott van.⁴

Ezzel kezdetét vehette az építkezés. Az 1873-ban kiírt árlejtés egyik feltétele az volt, hogy az összes munkálat a következő év július 1-jére befejeződjék. A kivitelezéssel végül Jakab András verbászi építési vállalkozót bízták meg, aki egyébként a fahíd építésének egyik társvállalkozója is volt. Az előirányzott építkezési költségeket 20 000 forintban határozták meg. Az árlejtési, valamint a szerződési feltételekből kiderül, hogy a zsinagógát a régi helyére építették, s a kiszedett téglákat, ahol lehetett, újból felhasználták. Ugyanígy megtudunk még néhány konkrét adatot magáról az épületről; például azt, hogy a tető 18 colos zindelyből készült. A tervezett hét ajtó helyett kilencre szerződtek, s ezeket fenyő helyett tölgyfából kellett készíteni. Az ablakok nyolc láb magas és négy láb széles méretben kerültek kivitelezésre. A „nőtemplomba” (karzatra) kétfelől lépcső vezetett, amit eredetileg kőből terveztek, végül tölgyfára módosítottak. A padlást csigalépcsőn keresztül közelíthették

2 Ebben az évben a rendkívüli tavaszi esőzések és az árvíz következtében sok ház, épület állaga megromlott, s emiatt a város téglával segítette a lakosokat. (ZTL F: 381. Dudás-krónika.) Nem tudjuk, hogy a régi zsidó imaház konstrukciója milyen volt, csak annyit, hogy az alap téglából épült. A többi része is valószínűleg téglából állt, esetleg vályoggal kombináltan, így nincs kizárva, hogy az imaház is az előbbi okokból került romos állapotba.

3 ZTL Zenta rendezett tanácsú város. F: 003.16. Zenta város képviselői gyűlésének jegyzőkönyvei. 54. sz. (1872)

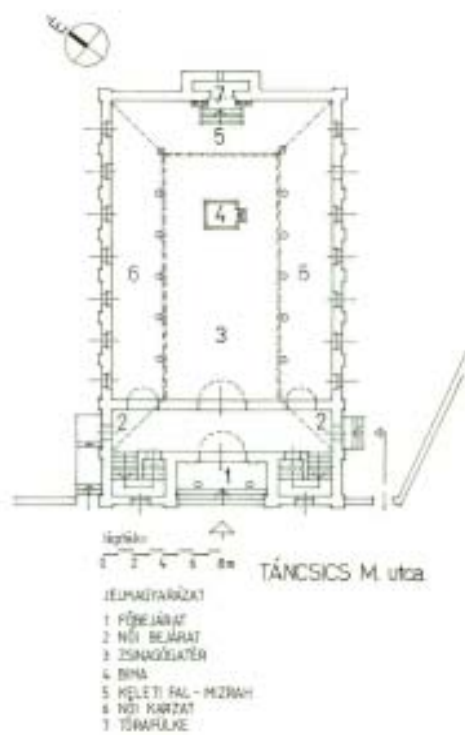
4 ZTL F: 003.17. Zenta város képviselői gyűlésének jegyzőkönyvei. 154. sz. (1873) Sajnos, a tervező nevét nem tudjuk; vele együtt a rajz is elveszett, jobb esetben lappang valahol.

39. A nagy zsinagóga a 20. század első éveiben

40. A zsinagóga belseje

41. A zsinagóga alaprajza

42. A tórafülke

meg. Végül pedig tudjuk azt is, hogy a vállalkozót kötelezték arra, hogy a már meglévő kőmedencét és emlékkövet az előcsarnokba rakja és falazza be. Nem derül ki egyértelműen a szövegből az, hogy vajon az említett kézmosó medencét a régi imaházból szedték-e ki, vagy a „már elkészített” csupán arra utal, hogy az új zsinagóga építéskor már készen volt, mi azonban más bizonyíték alapján meggyőződünk róla, hogy a márvány kézmosó a lebontásra került épület tartozéka volt. Érdekes momentum még az is, hogy a szerződésben előre kikötötték, hogy szombatnapokon és az izraeliták más ünnepnapjain szüneteljen a munka az építkezésen.⁵

A női karzatot öntött vasoszlopok támasztották alá, ami addig példa nélküli Zentán. Igaz, mintázatuk (formájuk) régies, mintha kőből készültek volna. A *bíma* a zsinagógái tér közepén állt vasrácsozattal körülveve.⁶ Ez azt jelentené, hogy a zsinagóga ortodox hagyomány szerint épült, de erre utal a női imatér szintbeli, valamint korlással és rácsozattal való elkülönítése is.⁷

A mesterséges fényt csillárok biztosították.⁸

A bejárat feletti szöveg zsolnárból (118, 20) vett idézet: „Ez a kapu az Örökkévalóé, igazak mennek be rajta.”⁹

Közvetett adatunk van arról, hogy a zsinagóga bizonyos átalakítás ért meg 1909-ben, a részletek azonban nem ismeretesek.¹⁰ Nincs kizárva, hogy ekkor vezették be a villanyvilágítást.

Néhány korabeli, az 1880-as évekből származó újsághírrrel kapcsolatban újlag felvetődik a kérdés: hány zsinagóga vagy zsidó imaház volt Zentán a századforduló előtt?¹¹ Úgy tűnik, az újonnan felépített zsinagóga egy ideig még az ortodox vagy legalábbis a konzervatív („status quo ante”) vonalat követte, később azonban a neológok, ha nem is számszerűleg, de befolyásuknál fogva felülkerekedtek. A következő hírlapi tudósítás arról tanúskodik, hogy a zsinagóga közössége mindenképpen igyekezett tisztelni a hagyományokat, még ha az élet valamely területein kompromisszumok megkötésére is kényszerült, például a családnevek magyarosítására: „Május 24-én Kovács László és neje nagy beteg fiúgyermekük gyógyulása iránti hálából értékes Tórárt ajándékoztak a hitközségnek. A gazdagon (ezüsttel-arannyal) feldíszített pergamentekercset ünnepi keretek között avatták fel. Az ajándékozó lakásán ének és

5 ZTL F: 381. Iratok. 610. sz. (Árlejtési feltételek, valamint az építkezési szerződés fogalmazványa.) E kevés adatból, valamint a meglévő fotók alapján kíséreltük meg rekonstruálni a zsinagógát. Az illusztrációként mellékelte rekonstrukciós alaprajz szerzője Valkay Zoltán. (A fotókról lásd ZVM Fényképtár, 1385, 1401–1405, 1411, 1436–1438. sz.) A márvány kézmosó egy temetőbejárás alkalmával került elő, kiderült ugyanis, hogy a zsinagóga lebontása után azt a temetőbe vitték ki. A kézmosó emléktáblájának szövegéből többek között az is kiderül, hogy Obláth Ignác és Mária ajándéka 1852-ből.

6 Bár ez nem dönthető el egyértelműen a ránk maradt fotó alapján, a fotózás szövege miatt; ezt az állítást azonban megerősíti a szóbeli hagyomány is. (Lásd ZsTMBg 5920. lelt. sz.)

7 Ua.

8 Melyek „ingásba jöttek” az 1913. június 14-i kisebb földrengés során. (Lásd ZTL F: 381 Dudás-krónika. Vonatkozó évek.) A csillárokat a szóbeli hagyomány is megemlíti. (Pl. Slavnic Adél, 1925. Zenta)

9 ZVM Fényképtár. 1411. sz. Vö. Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon*. Budapest, 1991. 170. p.

10 Gazda, 186. p.

11 Két ízben tudósítanak tűzvészről; mindkét esetben a cikk kiemeli, hogy a tűz az ortodox zsinagóga, illetve templom közelében volt. (*Zentai Híradó*, 1884. március 23., illetve *Zentai Hírlap*, 1887. december 25.)

szónoklat, majd a Tórát a frigsátor alatt a zsinagógába vitték, ahol istentiszteletet tartottak. Utána Kovácsék lakásán a meghívott közönség vendégeskedett.”¹²

Tény azonban az is, hogy a *hászidok* számbeli növekedésével az egész zsidó közösséget tekintve az ortodoxia kerekedett felül. Ha hihetünk az egyetlen idevágó adatnak, a végleges szakadásra 1915-ben került sor, amikor is a *szefárd* rítusú közösség kilépett az autonóm ortodox hitközségből, és megalakította saját hitközségét; egyúttal saját imaházat, rituális fürdőt kapott, s külön rabbit is választott.¹³ Az 1876-ból származó térképlapon mindenesetre már két zsidó imaház szerepel; az egyik a Géza utcában, a másik az Anna utcában (az utóbbi az újonnan felépített zsinagóga).¹⁴

Tudomásunk van egy épületről, amellyel teoretizáláson kívül nemigen tudunk mit kezdeni. A *szefárd* hitközség első imaházáról van szó. Az egyetlen konkrét bizonyíték a létezéséről egy fotó, amelynek szűkszavú felirata ahelyett, hogy némi magyarázatot adna, csak zavart okoz a meglévő adatok alapján kialakított elképzelésünkben.¹⁵ A fő kérdés elsősorban az, hogy hol állt; legvalószínűbb, hogy a ma is meglévő kis zsinagóga telkén, csak nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy annak építéskor bontották-e le, s helyette épült volna fel az új (hiszen a kis zsinagógát „ortodox *szefárd*”-ként emlegették), vagy egymás mellett álltak egy ideig.¹⁶ A fotó felirata az első teóriát látszik igazolni, hiszen a *szefárd* hitközség „első” (*harrison*) imaházáról szól.

Ami magát a fotó által ábrázolt, zsinagógával fedett épületet illeti, alakjából, beosztásából, kiképzéséből arra következtethetünk, hogy a 19. század második felében épülhetett; az ablakok szintje arra mutat, hogy talán éppen imaháznak készült, tehát nem adaptálásról van szó.¹⁷ Előtte deszkából összeállított építmény látható, valószínűleg a *Szűkkők*kor használatos *szukká*. Van egy másik fénykép is, amely az imaház belsejét ábrázolja. Jól látható a tóraszekrényt borító *párohet*, közepén rávarrt *Mágén Dáviddal*, valamint a *bímá* egy kis része.¹⁸

Úgy véljük tehát, hogy legkevésbé akkor tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az eredetileg javarészt ortodox zentai zsidóság egy része kiválik, s a *szefárd* rítust követve (minden bizonnyal *hászid* hatásra) saját imaházat – gyülekezeti helyet (*bet ha-kneszet*) – emel, később

12 *Zentai Híradó*, 1901. május 26.

13 Knežević, 284. p.

14 Lásd az 1876-os indukációs térkép XI. 55. szelv. 32. (ZTL Térképgyűjtemény. F: 315.) A zsidó imaházak (zsinagógák) helyét apró hatágú csillaggal jelölték be.

15 A fotó üveglemezen maradt meg (lásd ZVM Fényképtár. Szám nélkül.). Héber nyelvű felirata: „Emlékkép a *szefárd* hitközség első imaházáról [*bet ha-kneszet ha-rison*], Zenta. Épüljön fel városunk, ámen! [*Jibáne irénu ámen*]. [5]688 év [1928].”

16 Mint ahogyan azt két adatközlő, Grósz Jenti (1929. Zenta) és Willian Lea (1921. Zenta) állítja. Bonyolódik viszont a kérdés akkor, ha figyelembe vesszük egy másik adatközlő, Hönig György (1925. Zenta) állítását, mely szerint a Tyúkpiac közelében levő szukban létezett *hászid* gyülekezet imaházzal (*stíbl*), akkor viszont a fényképen levő épület elvileg itt is lokalizálható lehetne. (Bár a *stíbl* inkább imaszubát jelölt a jiddis szóhasználatban, és mi is ilyen értelemben értelmezzük az adatközlőket.)

17 Esetleg valamivel korábban, s ezt az épületet jelöli meg második zsidó imaházként a már említett indukációs térkép. (Lásd a 14. lábjegyzetet.) A magyarországi zsidó imaházakat általában 100–500 létszámú közösségek emelték; a 300 fő alattiak nagyobb polgárházhoz hasonló méretűeket építettek, melyek önálló építmények s alaprajzuk funkcionálisan megfelel a vallási hagyományoknak. (Lásd Gazda, 13–14. p.)

18 Ez a fotó is üveglemezen maradt ránk. (Lásd ZVM Fényképtár. Szám nélkül.)

pedig, a századforduló után formálisan is kilép az autonóm ortodox hitközségből, s ez az elkülönülés a két világháború között tetőzik majd.

Néhány szó erejéig meg kell említenünk az imaszobákat, *minjánok*at is. Általában a közösség tehetősebb tagjai lakóházuk vagy üzletük egyik szobáját bocsátották rendelkezésre, melyet aztán kellő átalakítással a közösséghez tartozó férfiak használtak elsősorban a *sábbái* közös imákra.¹⁹ Sajnos ebből a korszakból nincsenek konkrét értesüléseink imaszobákról, a két világháború közötti időszakban azonban bizonyítottan voltak *minjánok*, ezért úgy véljük, nem merész feltételezés, ha meglétüket kiterjesztjük az első világháború előtti évtizedekre is, különösen, ha figyelembe vesszük az ortodoxia újbóli előretörését és megerősödését.

5.2. Zsinagógai komplexumok (épületegyüttesek) kialakulása

A zsinagóga mellett más épületek is jelentkeznek, akár toldalékként, akár önálló építményként. A zsinagógával együtt egyfajta közösségi centrumot képeztek, ahol a „mindent egy helyen” elv alapján a helybeli zsidóság többnyire ki tudta elégíteni etnikai-felekezeti hovatartozásából eredő összes szükségleteit, pontosabban ez volt az a hely, amely lehetővé tette mindenki számára, aki ezt az utat választotta, hogy zsidó maradjon.

A zsinagóga a keresztény templomoktól eltérően csupán egyik eszköze az azonosságtudat megőrzésének; önmagában elsősorban gyülekezési hely (*bet ha-kneszet*), s másodlagosan imahely, mivel a jeruzsálemi templom lerombolása után sem vehette át annak minden funkcióját. A zsinagóga akkor vált igazán elsőrangú közösségmegtartó épületté, amikor köré (vagy közvetlen közelébe, rosszabb esetben pedig az épületén belül) tudták összegyűjteni a legfontosabb hagyományőrző intézményeket, mint amilyen a *mikve*, a vágoda, a *Talmud Tóra*, esetleg a felekezeti iskola, a *macesz*sütőde. Kívánatos volt még, hogy a rabbi lakása is itt legyen.

Ha a zentai közösséget szemléljük, már az új zsinagóga felépítése előtt feltételeznünk kell ilyen koncentrációt, hiszen azért kérték a régi fundus felhasználását, „mivel az összes hitközségi vagyon ott van”. Konkrétabb adataink viszont csak az új zsinagóga elkészülte utáni időszakból van, akkor is szórványosan. Ugyancsak valószínű, hogy a *szefárd* rítusú imaháznál is ilyen törekvések jutottak kifejezésre már a századforduló előtt.

Mikve. – Említésére mindössze két alkalommal bukkantunk. Egy ízben a *szefárd* rítusú ortodoxok elkülönülésével kapcsolatban esik szó róla, amikor is külön fürdőt terveznek használni.²⁰ Nyilvánvaló tehát, hogy a zsinagóga mellett azelőtt is működött egy. Ezt erősíti meg egy hírlapi tudósítás is, amely a hitközség közgyűléséről szólva felhossa, hogy a rituális fürdő kezelésének kérdése is napirenden szerepelt.²¹ Két alkalommal találkoztunk a hitközség tulajdonát képező meleg kádfürdő említésével, melyet délelőtt férfiak, délután nők használhattak, meglehet azonban, hogy köztisztálkodási célokat szolgált.²²

19 Gazda, 13. p.

20 Knežević, 284. p.

21 *Zentai Híradó*, 1908. január 19.

22 *Zentai Híradó*, 1908. július 5. és szeptember 27.

43. A szefárd hitközség első imaháza

44. Az imaház belülről

Főrablakás. – Külön rablakás építése a századforduló után vetődött fel. 1904-ben a hitközség megvásárolja a hitközségi telekkel szomszédos Fischhoff-féle telket, s ezen a telken a Jókai utca frontjában főrablakást épít.²³ A Borovszky-monográfia 1909-ben már azt írja, hogy a zsinagóga elkerített, tágas udvarán izraelita paplak, kántorlakás és népiskola van; ez utóbbit a hitközség minden támogatás nélkül tartja fenn.²⁴

A kasruttal kapcsolatos intézmények. – A vágoda (kóser mészárszék) külön említése ebben a korszakban elég ritka. 1891-ben a hitközség új „vágóház” építését tervezi.²⁵ Ez annál is inkább sürgető, mert előtte a baromfi sakterolása eléggé el nem ítéhető módon az iskola udvarában történik.²⁶ A problémát elég gyorsan sikerült megoldani, hiszen 1891. május végén a hitközség már meghirdeti, hogy a kóser marhahús-árusítás jogát, valamint a templom-udvarban levő mészárszék helyiségét nyilvános árverésen a legtöbbet ígérőnek egy, esetleg három évre haszonbérbe adja.²⁷

A kóser életvitelt biztosító egyéb intézmények általában szintén a zsinagóga-komplexumhoz minél közelebb nyíltak meg, tulajdonosaik vagy fenntartóik lehetőségei szerint.

Özv. Hirschl Józsefné 1895-től hirdette kóser kifőzdéjét a Mihálkovits-házban (Jókai utca 704.). Nemcsak étkezőhelyiségei voltak, ahol reggelit, uzsonnát és ebédet szolgáltak fel, hanem 1901-től kóser virslit és szalámit is árultak itt.²⁸

Fischer József 1880-ban hirdette, hogy nála „maczikból” rövid idő alatt tetszés szerint a legfinomabb vagy kevésbé finom lisztet jutányosan őrlöni lehet. Ugyanígy nála kaphatók mindennemű húsvéti cikkek.²⁹

Kóser bort és szilvapálinkát kínált a *peszáhi* ünnepekre Schwarcz Ármin (a posta mellett), először 1887-ben, másodszer 1894-ben, ilyen irányú működése tehát erre az időszakra tehető.³⁰

S ha már a *mácót* (*macesz*) említése történt, 1910-ben a hitközség meghirdette, hogy a kizárólagos maceszsütési jogot Fischer Dávidnéra ruhazza át, a tagok tehát nála szerezhetik be évi szükségleteiket. A vidékről hozott „maci” után 20 kg-ig kilónként 20 fillért, azon felül 12-12 fillért tartoznak az illetők a hitközség pénztárába befizetni, ellenkező esetben a törvény teljes szigorja alkalmaztatik ellenük. Maceszáruk: 0-s 96 fillér, 2-es és 3-as 92 fillér, 5-ös 86 fillér kilogrammonként.³¹

Imakönyvekhez általában egyes könyvkereskedőknél lehetett hozzájutni; például Schwarcz Sándornál, aki 1889-ben azt hirdeti, hogy a zsidó ünnepekre „Ros-Hasónó és Jomkippurre szükséges magyar vagy németre fordított imakönyvekből (Machsorim)” nagy választék van.³²

23 *Zentai Híradó*, 1904. április 10.

24 Borovszky, I. 284. p.

25 *Zentai Közlöny*, 1891. március 29.

26 *Zenta és Vidéke*, 1890. május 4.

27 *Zentai Közlöny*, 1891. május 31.

28 *Zentai Közlöny*, 1895. szeptember 8. és *Szabadsajtó*, 1901. október 27.

29 *Zentai Figyelő*, 1880. március 21.

30 *Zentai Hírlap*, 1887. április 8. és 1894. április 8.

31 *Zentai Híradó*, 1910. március 27.

32 *Heti Lap*, 1889. szeptember 22.

45. A nagy zsinagógai komplexum

1. Zsinagóga	4. Fürdő
2. Iskola (feltehetően az
1894-ben épített)	5. Sakter háza
3. Rabbilakás	6. Az 1927-re felépült „kultúrpalota”
	7. A másik zsinagóga-imaház

5.3. Hitközségi szerveződés

Eddig már több ízben is említettük a *szefárd* ortodox közösséget. Bár a zentai zsidóság származását tekintve *askenázi* közösségnek számított, az imarend, a héber szavak kiejtése tekintetében még az ortodoxián belül is elkülönülés következett be. Az ortodoxok egy része, valamint a *hászidok*, akik a *szefárd* rítust követték, nem szándékoztak sem a kongresszusi (neológ), sem a „status quo ante”, sem pedig az ortodox hitközségekhez tartozni, ahol tehát megvoltak a feltételek, külön *szefárd* hitközséget hoztak létre. Láthattuk, hogy Zentán a kiegyezést, illetve az emancipációt és a zsidó kongresszust követő időszakban hangsúlyozottan két hitközség létezett; egyiknek (a *szefárd*nak) csupán a körvonalait sejtjük, az ún. autonóm ortodox hitközség működéséről pedig már viszonylag sok adat áll a rendelkezésünkre. Úgy tűnik, hogy az utóbbi egyesítette Zentán mindhárom, általunk felsorolt irányzatot, azonban az ortodox vonal tartani tudta magát legalábbis az első világháborúig. A két háború közötti időszakban azonban valamilyen módon a neológok szereznek befolyást ebben a hitközségben, így az ortodoxok egy része, ha szervezésileg nem is, de az istentiszteleteken való részvétel tekintetében átpártol az 1928-ban felépült *szefárd* imaházhoz (kis zsinagógához).³³

Mivel konkrét adatok csak a már említett autonóm ortodox (nagy) hitközségről vannak, ezért most csupán e közösség működésének ismertetésére szorítkozhatunk. Az ortodox hitközségek joghelyzetét és szerveződését az 1871: 26.915 Vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet hagyta jóvá (kezdetben a *szefárd* hitközségek is az ortodox szervezethez tartoztak!), de működésüket ezen kívül még más rendeletek is szabályozták.³⁴

Minden zsidónak tartoznia kellett valamely hitközséghez vagy a lakóhelyén, vagy az ahhoz legközelebb esőhöz; ez közjogi kötelezettségnek számított. A hitközségbe való felvétel senkinek sem tiltatható meg, s felvételi díj lefizetéséhez sem lehetett kötni. Ugyanakkor a hitközségből kilépni csak úgy lehetett, ha azt követően az illető egy másikba lépett be; a végleges kilépés egyúttal a vallásfelekezettől való kilépést is jelentette. A hitközség tagjainak jogában állt igénybe venni a hitközség összes intézményét. Ennek fejében évi közvetlen adót (kultuszadó) tartoztak fizetni, ami szükség esetén közigazgatási végrehajtás útján is behajtható volt. Ezen kívül voltak más, közvetett illetékek; közvetett adónak számított az ún. *gabella* is.

Nincs sok adatunk a zentai hitközség működésének anyagi hátteréről. Tudjuk, hogy 1882-ben az évi bevétel 5373 forint, a kiadás pedig 4968 forint volt.³⁵ Tudjuk azonban azt is, hogy a város 1896-ban a többi hitközséghez hasonlóan a „túlterhelt és vagyontalan” zsidó hitközség támogatását is felkarolta (annak előző évi kérelme alapján), s „cultus-czélokra” évi 1200 forint segélyt szavaztak meg.³⁶ Egyetlen részletesebb kimutatásunk 1913-ból való, amikor is a hitközség bevétele ebben az évben 34 020 korona, kiadásai 33 058 korona volt. Ismerjük a jelentősebb bevételi forrásokat, ún.: járulékok (5100), földbérlet (1470), *gabella* (4080), ima-

33 Erre egyes adatközlők elmondása utal. (Lásd a két világháború közötti időszakot tárgyaló fejezeteket.)

34 A magyarországi zsidó hitközségek működéséről általánosan lásd Ujvári, 367–369. p.

35 *Alsó Tiszavidék*, 1882. április 9.

36 ZTL Zenta rendezett tanácsú város. F: 003. Gazdászati bizottság jegyzőkönyvei (1896. április. 14.).

46. Díszes fedelű imakönyvek

47. Mezúza

szék (635), tandíjkárpótlás (1407), templomi adományok (473), kultuszadóból (18 526). A tiszta vagyon 162 268 koronát tett ki.³⁷

Minden hitközség, így a zentai is, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által jóváhagyott alapszabályok szerint működött. Ezek az alapszabályok általában nem nagy eltérést mutattak egymástól. Minden hitközség választott képviselő testületet (az összes választóképes tagok választották). A képviselő testület saját kebeléből választotta meg aztán a választmányt, az előjáróságot és az elnököt. Bár eddig még nem bukkantunk rá a zentai hitközség egyetlen alapszabályára sem, közvetett, szórványos (főleg hírlapi tudósításból származó) adatok arra utalnak, hogy a 70–80-as években tisztújítást évente tartottak, s csak később vezették be a háromévenkénti választás gyakorlatát. Az 1904-ben megtartott hitközségi tisztújításról szóló hírlapi tudósítás az alapszabályra hivatkozva magyarázza, hogy a képviselő-testületet háromévenként választják újra, mégpedig titkos szavazással, s hogy a 36 tagú testületből választják az elnököt és a tisztkart.³⁸ Az 1907-ben történt választások folyamán viszont új alapszabályokra hivatkozva 40 képviselőt választanak: 20 virilistát és 20 rendes képviselőt.³⁹ Az előjárók és az elnök egyébként nem számítottak alkalmazottnak, mivel munkájukért nem kaptak fizetést.

A képviselő-testület mint a hitközség legfőbb igazgatási szerve állapította meg az évi költségvetést, szerződtette a hitközségi alkalmazottakat, döntött a kölcsönök felvétele ügyében, gondoskodott az előjáróság határozatainak végrehajtásáról a hitközség tisztviselői útján. A testület virilista és választott képviselőkből állt; az utóbbiaknak az előbbieknél nyilvánvalóan jóval nagyobb befolyásuk volt. A választott képviselők esetében is a vagyoni cenzus alapján lehetett jelölni.

Mivel a hitközségi képviselő-testületbeli tagság egyfajta társadalmi rangotjelentett, úgy látszik, hogy idővel a tisztújítások alkalmával egyre kevésbé vették figyelembe egyesek magatartását; legalábbis ezt sérelmezi egy korabeli hírlapi tudósítás, amely az 1904-ben megtartott hitközségi választásokkal kapcsolatban azt állítja, hogy a 36 képviselő testületi tagjelölt közül (akiket javarészt már régebben is többször megválasztottak) csak tíz látogatja rendszeresen az istentiszteleteket, míg a többi az egész év folyamán csak a két nagyünnepen. Vannak aztán olyanok is, akik nemcsak a zsinagógába járást hanyagolják el, hanem háztartásukban, viselkedésükben is tüntetőleg mellőzik a zsidó hagyományokat, rítusokat. „Az ilyenek valók egy orthodox zsidó hitközség képviseletébe?” – teszi fel a kérdést a cikkíró, és még hozzáteszi, hogy az iskolaszéken és a hitközségi elnökön kívül egy képviselő sem látogatta meg a zsidó iskolát, ami teljes érdektelenségükre mutat.⁴⁰

Lehetetlen megállapítani, hogy a fentieknek tulajdonítható-e az is, hogy mintegy három évtized alatt – a 19. század nyolcvanas éveitől majdnem az első világháború kitéréséig – négy

37 *Autonómia*, 1914. március 21. 17. p.

38 *Zentai Híradó*, 1904. december 18. Ugyanennek a lapnak egy korábbi száma (1898. május 22.) arról írt, hogy a zentai autonóm ortodox izraelita hitközség módosított alapszabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszter 21 596/1898. sz. alatt jóváhagyta. Nincs kizárva, hogy a későbbiekben (például 1904-ben is) erre hivatkoznak. A háromévenkénti választás gyakorlata azonban valószínűleg korábról ered, hiszen Braun Izsó ötödszöri újraválasztása 1904-ben történik. (Lásd *Közvélemény*, 1904. december 28.)

39 *Zentai Híradó*, 1907. december 15.

40 *Közvélemény*, 1904. december 18.

hitközségi elnöke volt a zentai zsidó közösségnek összesen. Elég hosszú időszak négy ember számára, akik közül kettőt többször is újraválasztottak.

Az első, akiről tudunk, Deutsch Farkas földbirtokos és kereskedő volt. 1881-től bizonyítottan hitközségi elnök, s utána többször is újraválasztják. Utolsó erre vonatkozó adatunk 1889-ből való.⁴¹ Az általa létesített gimnáziumi alapítvánnyal kapcsolatban (1891) már mint volt hitközségi elnököt emlegetik.⁴²

Utána Deutsch Lajos következik, majd őt váltja fel dr. Spitzer Mór 1891-ben.⁴³ A továbbiakban a hitközségi elnökök sorát Braun Izsó gabona- és gyapjúkereskedő folytatja, akit több ízben is újraválasztanak.⁴⁴ Végül 1915-ben dr. Méri Sándort választják meg, s ez egyúttal az értelmiségi áttörést szimbolizálja a hitközségen belül.⁴⁵ Míg ugyanis a századfordulóig elsősorban a kereskedőknek és vállalkozóknak volt nagyobb befolyásuk, hiszen vagyonuknál fogva is előnyben voltak, addig a 20. század első éveitől már az értelmiségi pályán levők (ügyvédek, orvosok) is egyre nagyobb számban vállalnak szerepet a hitközség irányításában.⁴⁶

Az elnökön kívül különböző bizottságokat is választottak egy-egy tisztújítás alkalmával, valamint alelnököt, jegyzőt, pénztárost, 2-2 templomgondnokot (*gábbáj*) és *Talmud Tóra* gondnokot. Bár tudomásunk van egy pályázatról, melyet jegyzői állásra írtak ki, úgy tűnik, hogy a régi gyakorlat maradt, vagyis ezt a tisztséget tiszteletbeli jegyzők látták el (általában ügyvédek).⁴⁷

5.4. Hitközségi alkalmazottak

A hitközség életében több olyan feladat volt, melyeket fizetett alkalmazottak láttak el. Első helyen mindenképpen a rabbit kell említeni. A recepció után rabbinak csak magyar állampolgárt alkalmazhattak a hitközségek; ráadásul olyan egyént, aki Magyarországon szerzte képesítését. A többi alkalmazotthoz hasonlóan az elöljáróság és a közgyűlés választotta

41 *Alsó Tiszavidék*, 1882. április 9., *Zentai Híradó*, 1883. április 29., *Hetilap*, 1888. február 5. és április 8., valamint 1889. április 28. Víg Lajos (Knežević, 282. p.) Rotmann Ferencet is említi mint hitközségi elnököt, egyéb források híján azonban az ő elnöki minőségben való működését nem tudjuk időlegesen behatárolni. Valószínű, hogy Braun Izsó leszerelésétől dr. Méri Sándor 1915-ben való megválasztásáig látta el ideiglenesen az elnöki teendőket. Lásd még ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

42 Lásd a gimnázium *Értesítőjét*. 1891. 32. p. Újra nem választásában talán szerepet játszott az is, hogy az 1888-ban megalakult *Bikkúr hólim* elnöke lett, s nem akart egyidejűleg két tisztséget viselni. (Lásd *Zentai Ellenőr*, 1888. március 18.)

43 *Zentai Közlöny*, 1891. március 29-i és május 31-i számok.

44 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. Lásd még *Közvélemény*, 1904. december 28.

45 F: 381 Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

46 E váltásban lehet, hogy szerepet játszott Braun Izsó dicstelen távozása is a hitközség éléről. Mintegy 400 000 korona „elkezelésével” vádolták ugyanis. 1914-ben „sok szenvedés és raboskodás után” Szabadkán halt meg, onnan hozták haza. Joggal állíthatjuk, hogy a zentai zsidó közösség legbefolyásosabb tagjának számított, hiszen egy ideig a Kaszinó, sőt a Munkapárt elnöke volt Zentán. (F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.)

47 *A Hitközségi Hivatalnok*, 1888. június-július.

(elvileg élethossziglan tartó állásra), de az összes választóképes hitközségi tag szavazása alá is bocsátották.⁴⁸

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete értelmében 1886. január 1-jétől létrehozták az izraelita anyakönyvi kerületeket.⁴⁹ Ennek következtében a zentai anyakönyvvezető rabbi hatásköre is kibővült, hiszen Zenta anyakönyvi kerületi székhellyé vált.⁵⁰

1870-től a rabbit bizonyítottan évi fizetés illette meg Zenta város házipénztárából. Ez 1870-ben 500 forint volt, valamint 16 kerületi lánccs föld használata, melynek kijelölésére csak ezután került sor, mégpedig a várostól délnyugatra, pontosabban az ún. laposi tehéncsorda járás délnyugati csücskében, a pravoszláv pap földje, a tanítók földje és a postaföld szomszédságában.⁵¹ 1904-ben és 1905-ben a rabbi fizetésére a városi költségvetés évi 1000 koronát irányzott elő.⁵²

A már korábbiakban kifejtett okok miatt számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a szefárd ortodoxoknak is külön rabbijuk lehetett. Egyéb erre vonatkozó adatunk nincs. Bizonytalan az is, hogy a már említett Gelbman Izrael pontosan mikor és melyik gyülekezet élén töltötte be a rabbi tisztségét.⁵³

Az általunk tárgyalt időszak nagy részében az autonóm ortodox gyülekezet élén Klein Salamon rabbi állt, akinek nevével 1869-től találkozunk. Más adat arra utal, hogy már 1865-ben megkezdte működését Zentán. Róla már elmondtuk, hogy német anyanyelvű volt, a magyar hitszónoklatban nemigen jeleskedett. Annál inkább pártolta a felekezeti iskolát, amit a zsidóság védőbástyájának tekintett, és nagyban hozzájárult, hogy az a héber tanítás tekintetében is megüsse a mércét. Ezért halálakor emlékére a hitközség 1000 koronás alapítványt hozott létre szegény sorsú, vallásos tanulók segélyezésére.⁵⁴ Minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy a hitközség tagjainak jelentős hányada ortodox, de legalábbis konzervatív beállítottságú maradt.

Halála után egyfajta furcsa, megmagyarázhatatlan interregnumot figyelhetünk meg, amikor is jó néhány rabbi fordult meg Zentán próbaszónoklatot tartani, de a válogatós előljárásságnak általunk ismeretlen okokból egyik sem felelt meg. Bár a pályázatot 1901-ben nyilvánosan is meghirdették, az ügy elhúzódott. A hitközség tagjainak zöme a megboldogult nagy tehetségű fiát, Klein József gödöllői rabbit szerette volna Zentán látni, hiszen itt nőtt fel, itt járt gimnáziumban, éppen őt azonban még próbaszónoklatra sem hívták el.⁵⁵ Tudjuk, hogy többek között Lichtenstern Vilmos úrményi rabbi tartott magyar nyelvű próbaszónoklatot.⁵⁶ Duschinszky Mihály rákospalotai főrabbi is tartott Zentán alkalmi szónoklatot a király szüle-

48 Ujvári, 870–871. p.

49 *A Hitközségi Hivatalnok*, 1885. november.

50 *Zsidó közigazgatási naptár az 5650-ki évre (1889/1890)*. Budapest, s. a. 21. és 119. p.

51 ZTL F: 003.15. Zenta város képviselői gyűlésének jegyzőkönyvei (1870), valamint F: 003. A II. katonai felmérés térképe. Belső járás.

52 *Zenta rendezett tanácsú város 1905. évi költségvetése*. Zenta, 1904. 92–93. p.

53 Šosberger, *Jevreji u Vojvodini*, 51. p.

54 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek, valamint *Zentai Híradó*, 1900. március 25.

55 *Szabadsajtó*, 1901. május 17. és augusztus 18. Ennek egyébként az általánosan elfogadott gyakorlat is ellene szólt volna, hiszen általában vidékről hívták rabbit, mégpedig olyan személyt, akinek helyben nincs rokonsága, az ilyen alapon történő részrehajlást kerülendő.

56 *Zentai Híradó*, 1901. augusztus 11.

tésnapja alkalmából, nem tudni azonban, hogy ez egyfajta próbaszónoklat volt-e, vagy csupán a rabbi hiányát pótolták időnként egy-egy rabbi, így Duschinszky meghívásával.⁵⁷ 1903. január elején a szentmártoni kerületi főrabbi, Marton Miksa tartott sokaknak tetsző próbaszónoklatot.⁵⁸ Végül mégsem reá esett a választás, hanem Schweiger Hermann székesfehérvári főrabbira, akinek próbaszónoklata közmegelegedésre szolgált, s így a három évig vajdó rabbikérdés megoldódott.⁵⁹

A másik fontos alkalmazott – néha fontosabb, mint maga a rabbi – a *házán* (kántor, előimádkozó) volt, akinek szintén járt fizetés a városi költségvetésből. Ez 1904-ben és 1905-ben 600-600 korona volt.⁶⁰ Sajnos, ebből az időszakból csupán egy kántor neve ismeretes, Feigl Lipóté, akit a felekezeti iskola megnyitásával kapcsolatosan említ egy hírlapi tudósítás.⁶¹ Tudjuk viszont azt, hogy Bernstein volt kolozsvári főkántor és énekkara hangversenyt tartott Zentán előbb a zsinagógában, majd az Eugen szálló színházteremében is. A hétagú társulat „a keleti és ózsidó zenét kultiválja”.⁶²

A nagyobb hitközségeknél általában külön metszőt, illetve körülmetélőt is alkalmaztak. A kisebb hitközségeknél azonban a rituális metsző (*sóhet, sakter*) és az újszülött fiúkat körülmetélő (*móhel*) gyakran egy és ugyanaz a személy volt, mivel a hitközség nem tudott mindkét tisztségre külön embert alkalmazni. Bár nincs bizonyítékunk, hogy Zentán is ez utóbbi gyakorlat lett volna érvényben, mégis jobb híján megemlítjük két *móhel* nevét, akikkel az 1892-es születési anyakönyvekben találkozunk, Feigl Lipótét (a *házánét*) és Günsz Simonét.⁶³

5.5. A felekezeti oktatás különféle szintjei, formái

Bár a felekezeti oktatást köthetjük mind a zsinagógai épületegyütteshez, mind a hitközségi szerveződéshez, mégis úgy véltük, külön kell tárgyalni, mivel hangsúlyozottan nagy szerepet kapott a zsidó azonosságtudat megőrzésében a különállás egyfajta demonstrációs eszközeként. Az előzőekben láthattuk, hogy a népiskola két évtizedet községi, s nem hitközségi (felekezeti) intézményként élt meg. Érdemes lesz most megkülönböztetés nélkül, röviden áttekinteni a zsidó népiskola történetét 1869-től (községivé tételétől) 1918-ig. Szó lesz majd természetesen a felekezeti oktatás más formáiról is, pontosabban a hitoktatásról a gimnáziumban, illetve a magasabb szintű hitoktatásról (*Talmud Tóra, jesiva*).

57 *Zentai Híradó*, 1901. augusztus 25.

58 *Zentai Közlöny*, 1903. január 4.

59 *Zentai Híradó*, 1903. február 8.

60 *Zenta rendezett tanácsú város 1905. évi költségvetése*, 92–93. p.

61 ZTL F: 381. Iratok. 786. sz. Hírlapcikk.

62 *Zentai Híradó*, 1906. 122. sz. (Az adat az 1906/XI. évf. cikkbibliográfiájából ered, amelyből hiányzik az egyes számok megjelenési dátumának feltüntetése. A bibliográfiát Nagymélykúti László készítette 1970-ben, egyes kéziratok példányai a zentai Történelmi Levéltárban, illetve a zentai Városi Múzeumban találhatók meg.)

63 VLÚ Zbirka matičnih knjiga za celu Vojvodinu. F: 402. 707. doboz.

A zsidó iskola mint községi intézmény. – 1870-től a háromosztályos zsidó népiskola községi intézményként működött. Ennek előnye abban rejlett, hogy a tanítók finanszírozását a város vállalta magára. Így például Kohn Vilmos rendes okleveles tanító fizetését évi 500 Ft készpénzben és 120 Ft lakbérben állapították meg. Flesch Joachim mint „nem törvénytábla formákkal ellátott” tanító fizetése ugyanebben az évben 400 Ft, lakbértérítése 120 Ft volt; végül pedig Klein Adolf oklevél nélküli tanító fizetése 300 Ft, lakbértérítése 120 Ft összegben került kifizetésre.⁶⁴ Egy kimutatás szerint 1870-ben a tanköteles zsidó gyermekek száma a következőképpen alakult: 6–12 évig tanköteles 162 (81 fiú és 81 leány); ebből rendszeresen látogatta az iskolát 135 (72 fiú és 63 leány). 13–15 évig 80 tanköteles zsidó gyermeket tartottak számon (41 fiú, 39 leány); nem tudni, ebből a korosztályból hányan jártak ténylegesen iskolába.⁶⁵ 1893-ban összesen 197 tanköteles zsidó tanulót írtak össze, ebből 8 nem járt iskolába. Ugyanebben az évben az óvodaköteles zsidó gyermekek száma 104 volt (3–5 éves korosztály).⁶⁶

Klein Adolf, az I. osztály tanítója, miután megszerezte a tanképesítő oklevelet, 1871-től szintén nagyobb fizetésre lett jogosult, s azt folyósítani is kezdték neki (1886-ban ment nyugdíjba). Flesch Joachim nem szerezte meg a szükséges képesítést, így nem maradhatott osztálytanító, ám a beltéri iskolákban német nyelvet tanított, s erre hivatkozva kért fizetésemelést, amit meg is kapott (1888-ban ment nyugdíjba). Kohn Vilmos, aki 12 év szegedi működés után már 1858-ban a zentai hitközség iskolájában tanított, 1884-ben (más adat szerint 1886-ban) vonult nyugalomba. 1878-tól nyugdíjba vonulásukig mindhárom tanító fizetése évi 600 forintot tett ki.⁶⁷

1872-ben az iskolaszék rendezte a községi iskolába járó zsidó gyermekek hitoktatásának addig megoldatlan kérdését is, ami sürgető volt, hiszen zsidó tanulók más iskolaépületbe is jártak, nemcsak a volt hitközségi iskolába. A hitoktató fizetése természetesen a házipénztárt terhelte. 1872 és 1874 között Klein Salamon rabbi tanított évi 125 ft díjért; 1886-ban Pollák Fülöp és Bergel Emil tanítottak hittant évi 100 forintért. Az 1892/93. és 1893/94. tanévben Kellner Sámuel, 1894/1895-től 1901-ig Pollák Emánuel a hitoktató, majd 1901-től 1905-ig Braun Izsó (?!), végül pedig 1907-től 1920-ig Schweiger Hermann rabbi.⁶⁸ Bergel Emil a hitközség felfüggesztette állásából, mivel általános vélemény szerint hitoktató létére nem viselkedett példamutatóan a vallás területén, ezért Pollák Emánuel választották meg helyette az elemi és középiskolákba. Mivel a tanügyi hatóságok ezt nem akarták jóváhagyni, ezért a hitközség panaszta a kultuszminiszter elé került. Az a felekezeti választott bíróság elé utalta az ügyet. Ennek értelmében Pollák Emánuel ideiglenesen, majd tartós jelleggel töltötte be Bergel Emil helyét.⁶⁹

64 Tóth, 67–68. p.

65 Uo. 68. p.

66 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

67 Tóth, 68. p. Lásd még *Heti Lap*, 1889. augusztus 18.

68 Tóth, 69. p. Valószínűnek tartjuk, hogy Braun Izsó neve tévedésből jelenik meg. Vö. a gimnáziumi értesítők adataival. A zsidó felekezeti iskola 1901/02. tanévi értesítőjének adatai szerint 1901-től Hirschfeld Ödön a községi elemi iskolák, illetve a polgári leányiskola hitoktatója.

69 *Zentai Közlöny*, 1894. augusztus 26. Tóth viszont továbbra is Bergel Emil tünteteti fél hitoktatóként, ami már nyilvánvalóan tévedés.

A gimnáziumi hitoktatók közül elsőként Klein Salamon nevét említhetjük meg, aki az 1877/78. tanévtől az 1884. tanévig oktatta itt a hittant.⁷⁰ Őt Pollák Fülöp rabbihelyettes követte az 1884/85. és az 1885/86. tanévben. Tőle Bergel Emil okleveles népiskolai tanító (s néhány évig a zsidó hitközség jegyzője) veszi át a stafétabotot, s viszi egészen az 1894/95. iskolaévig. Ekkor Pollák Emánuel váltja fel (a polgáriban és a népiskolákban is); először helyettesíti, majd állandó jelleggel egészen 1901-ig marad hitoktató. 1897-től, a főgimnázium létrehozásától kezdve egy ideig minden osztályban ő tanít, majd az 1901/02. tanévtől kezdve ketten oktatják a hittant: Bodrogi Ignác, a zsidó felekezeti iskola igazgatója és tanítója (felsőbb osztályok), illetve Lőwinger József, a felekezeti iskola tanítója (alsó osztályok). Az 1903/04. tanévtől annyi változás áll be, hogy Bodrogi Ignácot Schweiger Hermann főrabbi váltja fel.⁷¹

1872-ben a községi iskolaszék úgy döntött, hogy mivel Kohn és Klein osztályaiba túlnyomórészt zsidó tanulók járnak, ezért ott a heti szünnapok szombat és vasárnap legyenek.⁷² A helyzet azonban az évek során változott. Az 1876/77. iskolaévben a Klein tanította I-II. (összevont) vegyes osztályban 80 diák tanult (36 fiú és 44 leány), a Kohn vezette III., szintén vegyes osztályba pedig 31 tanuló járt. Flesch Joachim ekkor a községi főelemiben tanított német nyelvet. Az 1878/79. tanévben az I-II. osztályba 102 tanuló járt, ebből 82 volt zsidó származású. A III. osztályban viszont a 41 tanuló közül csak 9 volt zsidó; nagy volt a lemorzsolódás, mivel az évet ebben az osztályban csak 26-an fejezték be. 1880-ban az iskolaszék ülése újólag megállapítja (a kérdés már 1874-ben is napirenden szerepelt), hogy a Kohn vezette osztályba kevés tanuló jár, míg a párhuzamos III. osztályban száznál is több diák tanul; ezért kötelezni akarják a törvényes létszám (80) feletti tanulók átvételére, a tanító azonban ellenáll.⁷³ A kis létszámot egyébként azzal magyarázták, hogy amikor a közös iskolák elleni mozgalom megindult, a katolikus szülők a zsidó vallású tanítótól kivették a gyermekeket, pedig vallás tekintetében nem lett volna lemaradás, hiszen a gyermekek a másik iskolába jártak hittanra, s onnan a templomba.⁷⁴

A szegény sorsú zsidó gyermekek megsegítéséről nincsenek igazán érdemi adataink ebből az időszakból, ám semmi sem mutat arra, hogy a város nem segítette volna őket ugyanúgy, ahogyan azt a többi, nem zsidó tanulóval tette, akik szintén községi iskolákba jártak. Sőt van egy érdekes adatunk 1881-ből, mely szerint ifj. gróf Ráday Gedeon, Zenta országgyűlési képviselője a városban tett látogatása során 500 forintot adományozott jótékony célokra; ebből 100 forintot a katolikus és 50-50 forintot a zsidó, illetve a szerb szegény sorsú diákok ruházatára és tankönyvekre.⁷⁵

70 Feltételezhetően az 1876/77. tanévben is, amikor megnyílt a zentai négyosztályos algimnázium, az évi értesítőre azonban nem bukkant e sorok írója. A hitoktatókkal kapcsolatban lásd a gimnázium értesítőit a vonatkozó évekre.

71 Pollák Emánuel 1901-ben Törökbecsén lesz rabbi. Lásd *Zentai Híradó*, 1901. június 2.

72 Tóth, 69. p.

73 Uo. 69. p.

74 Kalmár Károly: *A zentai (elemi) általános iskolák története*. Zenta, 1995. 26. p.

75 ZTL F: 381. Iratok. (Közgyűlési jegyzőkönyv-kivonat, 1881. július 14.)

A zsidó iskola „községesítése” után a hitközség tulajdonát képező iskolaépület továbbra is használatban maradt.⁷⁶ 1876-ban a városi közgyűlés foglalkozott a zsidó hitközség folyamodványával, melyben az 300 forint hasznobért kért a várostól az iskolahelyiségül használt épületért. A kérelemnek helyt adtak, s a kért összeget 1877-től kezdték folyósítani, s fizették 1894-ig.⁷⁷

Az iskolaszék 1877-ben megállapította, hogy azok az osztályok, melyekben leginkább zsidó gyermekek tanulnak (vagyis a volt hitközségi iskola), nem megfelelőek, ezért tágasabb, egészségesebb tantermekkel kellene kicserélni őket.⁷⁸ Megoldás azonban sokáig nem született. Végül 1890-ben a két osztályt áthelyezték a szemben levő épületbe, melyet a város Soltész József községi tanítótól bérelt azzal, hogy a fenti összeget ezentúl neki fizette egészen 1894-ig.⁷⁹ Az új helyen azonban elég áldatlan állapotok uralkodtak, csak más okból, mint addig. Az ott lakó „udvaros” ugyanis, csak hogy a tanulók ne járkáljanak annyit az udvaron, telehányta az udvart hosszú deszkadarabokkal, így a gyermekek nem tudták használni az árnyékszéket. A leányosztály nagyon kicsi, legfeljebb 30-40 tanuló számára elegendő, mégis 76-an zsúfolódnak benne. Ezenkívül az iskola udvarában van a rituális fürdő, ahonnan a piszkos vizet az udvaron levő emésztőgödörbe vezetik le. Végül pedig ugyancsak az iskola udvarán sakterolják a város összes zsidó családjának baromfiszükségletét.⁸⁰

1890-ben egyébként a hitoktatón, Bergel Emilen kívül nincs más zsidó származású tanító a tantestületben.⁸¹ Nincs kizárva, hogy ez is szerepet játszhatott a felekezeti iskola visszaállításának ügyében. Egyébként már 1889-ben egy ortodox hívő a hitközség egyik választmányi ülésén felvetette, hogy bármily áldozatok árán is vissza kellene állítani a felekezeti iskolát, mivel a községi jellegű népiskolákban a gyermekek nem részesülnek megfelelő vallási nevelésben.⁸² Tény és való, hogy a községi iskolarendszerbe való illeszkedés időszaka a helybeli zsidóság liberálisabb szellemű áramlatának integrációs kísérlete volt, amely azonban a konzervatívok ellenállásán megbukott.⁸³ Ez annál is inkább érthető, mivel a helybeli zsidóság meggyőződhetett arról, hogy egy kisebbség, mint amilyen például a zentai szerbek közössége volt, kitűnően ki tudta építeni felekezeti-közösségi intézményrendszerét, és identitásának megőrzésében éppen a felekezeti iskola tudott elsőrendű szerepet játszani. Végül már a liberálisabb tábor részéről is voltak olyanok, akik támogatták az ötletet. Dr. Flesch Miksa ügyvéd, a felekezeti iskola mindenkori szószólója az 1893. május 29-én megtartott

76 Ma Boško Jugović utca 6. alatt. Tóth Péter szerint ez lett volna a Dudás Gyula által említett, már 1845-ben működő iskola.

77 Tóth, 69. p.

78 Uo. 69. p.

79 Ma Boško Jugović utca 5. alatt. Tóth Péter Gere-féle épületnek nevezi. Lásd Tóth, 70. p.

80 *Zenta és Vidéke*, 1890. május 4.

81 Tóth, 70. p.

82 *Zenta és Vidéke*, 1889. december 8. A cikkíró rendkívül nehezményezi a kezdeményezést; elismeri, hogy a meglevő iskolarendszer nem biztosít kellő vallási nevelést és oktatást, ám ennek oka a kis számú tanuló és a kevés óraszám, itt kellene tehát orvosolni a bajokat. Egyébként megemlíti azt is, hogy „van ugyan még egy vallás tanító-féle öreg ember a kisebb gyermekek számára”. Evvel bizonyára a *héder* intézményére célozt.

83 Hasonló, de sikertelen mozgalom indult a katolikus felekezeti iskolák visszaállítására is. Az utóbbi törekvés többek között arra irányult, hogy az egyház visszanyerjen valamit elvesztett befolyásából.

hitközségi képviselő-testületi gyűlésen már konkrét javaslattal állt elő, és négyosztályos felekezeti iskola felállítását javasolta.⁸⁴

A felekezeti iskola visszaállítása. – A város képviselő-testülete 1894. április 19-én még úgy határozott, hogy a hitoktató fizetése 500 forint, lakbértérítése pedig 150 forint legyen, ezt azonban csak a nyilvános községi tanintézeteknél működő izraelita hitoktató kapja meg, míg a hitközség, ha felekezeti iskolát állít fel, a saját költségvetéséből fedezze a felekezeti iskolánál működő hitoktató díját.⁸⁵ Ekkor már a levegőben lógott a felekezeti iskola megnyitása, de úgy látszik, dilemmák még mindig voltak. Ennek ellenére szeptember 5-én megnyílt az iskola. A rendelkezésünkre álló kevés forrásból nem derül ki egyértelműen, vajon teljesen új épületről van-e szó, vagy csupán a régi hitközségi épület átépítéséről, amely már addig is szűknek bizonyult. A négyosztályossá bővült iskola három tanteremben működött, tanítói pedig Bodrogi Ignác (egyben igazgató), Weisz József és Hirschfeld Ödön voltak.⁸⁶ Egy évvel később jön Nagykárolyból Löwinger József, aki az aradi hitközség jegyzői posztjára távozó Weisz tanítót váltja fel. Megalakult a tíztagú hitközségi iskolaszék is.⁸⁷ Mellette női felügyelő bizottság is működött.⁸⁸ A felekezeti iskola felállításánál egyébként szabály szerint a hitközségi iskolaszék választotta a tanítókat. A hitoktatókat szintén a hitközség választotta szabadon, ám a gimnáziumban tanítók működését a vallás- és közoktatásügyi miniszternek is jóvá kellett hagynia.⁸⁹ Az iskola kezdettől fogva értesítőket adott ki, amelyek természetesen a megkerülhetetlen Schvarcz Sándor, illetve Kabos Ármin nyomdájában készültek.⁹⁰

A tanítók rendes munkájukon kívül szerény juttatás mellett a *Hevrá kádisá*, illetve a *Bikkúr hólim* egyletek titkári teendőit is ellátták.⁹¹

A fenntartás költségeit – így a tanítók fizetését is – kezdettől fogva a hitközség fedezte. A magas kultuszadó, illetve a tandíj ellenére nagy lelkesedés fogadta a felekezeti iskola megnyitását, legalábbis erről tanúskodnak az építkezésre szánt adakozások. Az új tanteremk be rendezéséhez, felszereléséhez többen is hozzájárultak kisebb-nagyobb összegekkel: dr. Flesch Miksa (320), Braun Vilmos (200), Fischer Miksa (60), Braun Izsó (41), dr. Spitzer Mór (20), Flesch József (20), Deutsch Illés (20), Kohn M. Ignác (10), Kohn Ferenc (10), Münz Lajos (10), Flesch Dávid (4), Bodrogi Ignác (4 koronával). Az épülethez ingyen anyagot szolgáltatott Bergel Antal (10 000 téglá), Goldstein Dávid (5000 téglá) és Braun Vilmos (5000 zsindeley). Ezenkívül a szünidő alatt szervezett nyári multság még 400 koronát hozott az iskola céljaira.⁹² A következő év nyarán vacsorával és hangversennyel egybekötött kirándulást szerveztek a Keresztesbe, s humoros emléklap kiadását tervezték, amelynek tiszta jövedelmét az

84 Barna – Csukási, I. 170–176. p.

85 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

86 ZTL F: 381. Iratok 786. sz. (Hírlapcikk.)

87 Tóth, 70. p. Lásd még *Zentai Közlöny*. 1895. augusztus 4, valamint a felekezeti iskola *Értesítőjét* (1909/10. tanév).

88 Lásd a felekezeti iskola *Értesítőjét* az 1898/99. tanévre.

89 Újvári, 372. p.

90 Lásd az *Értesítő* egyes számait.

91 Barna – Csukási, I. 170–176. p.

92 *Zentai Közlöny*, 1895. augusztus 4. (A zsidó iskola első *Értesítőjéből* hozza az adatokat.)

iskola felszerelésének javára kívánták fordítani. A rossz időjárás miatt azonban az összejöve-
telt a Gambrinus-vendéglőben tartották meg, s a jövedelem 200 forint volt.⁹³

Az iskola működtetése, fenntartása azonban sok költséggel járt. Így tudjuk, hogy a hit-
község két ízben is (1894 és 1895) tűzifát kért a várostól az iskola részére, s azt meg is kap-
ta.⁹⁴ Többször folyamodott a hitközség pénzbeli segélyért is, amit azonban alkalmanként
különböző megindokolással, de elutasítottak.⁹⁵ A gimnáziumi hitoktatónak ellenben tovább-
ra is járt fizetés a városi költségvetésből (1905-ben 400 korona), ugyanígy a községi (nem
felekezeti) elemi iskolában tanító hitoktatónak is (1905-ben 1000 korona és 300 korona lak-
bértérítés).⁹⁶

Az iskolába járó tanulókat külön kategóriákba sorolták; voltak teljesen tandíjmentesek
(átlagosan 40–50%), s voltak, akik differenciáltan fizettek tandíjat. (A diákok egyébként nem-
csak tandíjat fizettek, hanem beiratkozási díjat s külön összeget a tanítói nyugdíjalapba.)
Ezenkívül tankönyvvel, téli ruhával is segítették a rászorulókat.⁹⁷ Az iskola szoros kapcsolat-
ban állt a jóléteknél felekezeti intézményekkel is (Izraelita Nőegylet, *Málbis árumim*). A
szegény sorsú gyermekek taníttatását a helybeli takarékpénztárak is segítették olykor-olykor,
ezen kívül a zsinagógai istentiszteleteken ki-ki egyéni adomány által is hozzájárulhatott a
költségekhez. Sőt természetben is érkezhettek segítség (Pap József például lábbelikkel segí-
tett az 1899/1900. tanévben).⁹⁸

A tanulók túlnyomórészt zentaiak, bár mindig akadt néhány vidéki is. Származásuk sze-
rint többségük zsidó (lásd a táblázat adatait). A fiúk és a lányok közötti arány nem sokat
változik az iskolaévek során, s elmondható, hogy a fiúk elhanyagolható létszámfőlényben
vannak, s csak a világháború kitörését megelőző években billen fel drasztikusan az arány a
javukra.⁹⁹

A zsidó felekezeti iskolában tanított tantárgyak a következők voltak: vallástan (imafordí-
tás, bibliafordítás, bibliatörténet), anyanyelv (magyar olvasás, nyelvtan és fogalmazás), né-
met, számtan, földrajz, szépírás, rajz, torna, ének, női kézimunka.¹⁰⁰ Az 1899/1900. tanévben
az iskola keretében ifjúsági könyvtárat hoztak létre, 90 kötettel.¹⁰¹ Talán mondani sem kell,
hogy az iskola tanítási nyelve ebben az időszakban a német helyett már a magyar.¹⁰²

93 *Zentai Közlöny*, 1895. július 14. és július 21.

94 Tóth, 70. p.

95 Uo. 70–71. p.

96 *Zenta rendezett tanácsú város 1905. évi költségvetése*, 92–93. és 106–107. p.

97 Lásd az iskola *Értesítőjét* (vonatkozó tanévek). Lásd még Tóth, 71. p.

98 Lásd az iskola *Értesítőjét* (vonatkozó tanévek).

99 Lásd az iskola *Értesítőjét* (vonatkozó tanévek).

100 Uo.

101 Lásd az iskola *Értesítőjét* a vonatkozó tanévre

102 Barna – Csukási, I. 170–176. p.

ÉRTESÍTŐ

A ZENTAI IZR. HITKÖZSÉG

ELEMÍ ISKOLÁJÁRÓL

S A HITKÖZSÉG FELÜGYELETE ALATT ÁLLÓ

HITOKTATÁSRÓL

az 1906—1907. tanévben.

XIII. ÉVFOLYAM.

Közléteszi: LÖWINGER JÓZSEF igazgató-tanító.

ZENTA, 1907.

Nyomatott Kabos Árszin könyvnyomdájában.

Tanév	Zsidó tanuló	Nem zsidó tanuló	Zentai	Vidéki	Beiratkozott tanulók összesen
1894/95	149	2	145	6	151
1898/99	132	3	129	6	135
1899/1900	143	1	133	11	144
1900/01	140	4	133	9	145*
1901/02	136	7	139	4	143
1902/03	142	8	144	6	150
1905/06	131	7	-	-	154**
1907/08	160	5	-	-	165
1908/09	179	11	-	-	190
1909/10	149	14	-	-	163
1912/13	132	24	-	-	156
1913/14	148	10	-	-	158

III. táblázat: A tanulók számának alakulása az újonnan (1894-ben) felállított zsidó felekezeti iskolában.

- * A nem egyező számadatokra, sajnos, nem tudunk magyarázatot adni, úgy véljük azonban, hogy ezek az eltérések nem olyan nagy mértékűek, így elhanyagolhatóak.
- ** Itt az eltérés abból adódik, hogy ebben az évben nem a beiratkozott, hanem az évet befejezett tanulók számához viszonyították a többi adatot, ez pedig 138 volt. Ettől az évtől kezdve egyébként már nem szerepelnek a tanulók származási helyére vonatkozó adatok.

Forrás:

Zentai Közlöny, 1895. augusztus 4. (A zsidó felekezeti iskola első értesítőjének ismertetése.)
A zentai izr. népiskola Értesítője, illetve *Értesítő a zentai izr. hitközség elemi iskolájáról s a hitközség felügyelete alatt álló hitoktatásról*. 1898/99.–1902/03., 1905/06–1909/1910., 1912/13–1913/14. tanévek.

Ami az iskola további sorsát illeti, fontos megemlíteni, hogy az 1899/1900. tanévben sor került az első két osztály szétválasztására, miután ideiglenesen negyedik tanerőnek felvették Fischer Simonné (szül. Klein Etel) okleveles tanítónőt, aki ugyancsak ideiglenes jelleggel tanított már más zentai (községi) iskolában. Ő kapta egyébként az I. osztályt (emellett a női kézimunkát is tanította), Hirschfeld a másodikban, Lőwinger a harmadikban, Bodrogi pedig a negyedikben tanított.¹⁰³ Klein Etel a következő tanévben véglegesítették állásában.¹⁰⁴ Bodrogi Ignác halála után az állást nem töltötték be, hanem az első és a második osztályt ismét összevonták, mégpedig Klein Etel vezetésével (az igazgató helyét Lőwinger töltötte be), s az ésszerűsítéssel párhuzamosan növelték a megmaradt három tanító fizetését.¹⁰⁵ Ennek ellenére később megpróbálkoznak az ötödik osztály megnyitásával is, ami azonban csak egy évig (1909/10) működött.¹⁰⁶

103 Lásd az iskola *Értesítőjét* a vonatkozó tanévről.

104 *Értesítő*, 1900/01.

105 *Értesítő*, 1905/06. valamint Tóth, 71. p.

106 *Értesítő*, 1909/10 és 1912/13.

A felekezeti iskola egyik sikereként könyvelhető el, hogy az 1913/14. tanévben egyetlen beiskolázatlan tanköteles zsidó gyermek sem volt a városban.¹⁰⁷ Ugyancsak az iskola sikere, hogy elkerüli az államosítást, s az első világháború végéig felekezeti marad.¹⁰⁸ Valószínűleg a jó működés elismeréseként tartja 1905-ben évi közgyűlését az országos izraelita tanító-egyesület megyei fiókköre éppen Zentán.¹⁰⁹

A Talmud Tóra iskola. – A felekezeti iskola visszaállításáról mindenképpen elmondható, hogy egyfajta visszatáncolás volt ez az asszimiláció útjáról. A zentai zsidó közösség azonban még tovább ment; a vallásos életmód, illetve a hagyományörzés szószólói nem elégedtek meg a felekezeti iskola nyújtotta lehetőségekkel, vagyis azzal, hogy az idejáró diákok zsidó identitása kevésbé csorbul, és a hitoktatásból is alaposabban kiveszik a részüket, mint a községi iskolákba járók. A szülők állásfoglalását egyébként mintegy tükrözi az a tény is, hogy a községi iskolákba járó zsidó tanulók száma szinte elhanyagolható volt.¹¹⁰

A hitoktatás kibővítéseként indult el a *Talmud Tóra* tanfolyam, valószínűleg az 1905/06. tanévben mint magánintézmény 27 tanulóval (ebből 14 fizetett tandíjjal) és heti három órával. Az előadó Löwinger József volt. A következő iskolaévben már két csoportra osztva találjuk a diákokat: voltak kezdők heti 3 órával és haladók heti két órával. A vizsgák Schweiger Hermann főrabbi elnöke alatt folytak. Ugyanebben az évben Polyák Henrik létrehozta az apjáról, Polyák Mózesről elnevezett alapítványt; az erre a célra tett 3 lánca föld jövedelméből 40-40 korona jutalmat látott elő a *Talmud Tóra* négy legjobb tanulója számára.¹¹¹

Az 1913/14. tanévben az iskolaszék javaslatára *Talmud Tóra* iskola nyílik (valószínűleg a tanfolyam kibővítéseként), ahol minden elemi iskolát végzett tanuló hitoktatásban részesülhetett.¹¹²

Jesiva. – Hogy ebben az időben Zentán volt-e klasszikus értelemben vett *jesiva*, arról inkább csak közvetett adataink vannak, mint például a *Hevrá mezonot* működése.¹¹³ Némi zavart kelt az a tény, hogy általában a Talmud Tóra iskolákra, tanfolyamokra is használni szokták ezt az elnevezést.

Másrészt ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a *aszefárd* hitközség megalapítói és éltetői Zentán *hászidok* voltak, akkor *jesivával*, vagyis olyan oktatási intézménnyel is számolnunk kell, amelyben a hitoktatás magasabb szinten volt (s ortodox szellemben szerveződött), mint más, hasonló célzatú intézményekben. Az ortodox *jesivák* számára szabály szerint elsősorban olyan kisebb településeket kerestek, amelyeknek megállapodott, konzervatív kispolgári légköre nem terelte el a *bóherek* figyelmét az elmélyült tanulástól. Zenta társadalma – bár mindenkor kíváncsi és nyitott az újdonságok felé – végső soron megfelelt az ilyen elvárásoknak.

107 Lásd az iskola *Értesítőjét* a vonatkozó tanévre.

108 Tóth, 72. p.

109 *Zentai Híradó*, 1905. július 9.

110 Lásd az *Értesítő* vonatkozó éveit.

111 *Értesítő*, 1905/06. és 1906/07.

112 *Értesítő*, 1913/14.

113 A *Zsidó Lexikon* (Újvári, 168. p.) szerint *Hevrá mezonot* („élelmező egyesület”) majdnem minden hitközségben alakult, de főleg ott, ahol *jesiva* is működött.

5.6. Közösségi (felekezeti) egyesületek¹¹⁴

Már a bevezetőben elmondhatjuk, hogy a zsidó közösségi egyesületek elsősorban azért jöttek létre, hogy a zsidósághoz való kötődést szorosabbra fűzzék. Mivel többnyire karitatív célkitűzéseik voltak, az is megállapítható, hogy elsősorban a szegény sorsú hitsorosoknak segítettek abban, hogy zsidók maradjanak. Kivételt képez a nőegylet, amely – mint majd látni fogjuk – egyfajta kommunikációs csatornát képezett a zsidó és nem zsidó közösség között. A többi egyesület viszont kimondottan felekezeti jellegű volt. Ezen egyébként nem kell csodálkoznunk, hiszen egyes ilyen szerveződések gyökerei még a középkorra nyúlnak vissza; szellemiségükben pedig még korábbi hagyományok mutathatók ki.

A kiegyezés hozta társadalmi liberalizálódás folytán Zentán egymás után alakultak meg a különféle önszegélyező, közművelődési, illetve jótékony célú egyletek. Legtöbbször egy-egy személy körül csoportosultak hasonló gondolkodású emberek, ezért az illető távozásával, halálával ezek az egyesületek is megszűntek. Sokkal hosszabb életűeknek bizonyultak azonban a felekezeti egyesületek, amelyek mindhárom felekezetenél megtalálhatók. Tevékenységük különben is sokáig hézagpótló volt, hiszen a közösségnek az egyénről való gondoskodása gyakran csak esetleges volt, az ilyen tevékenység intézményesítésére csak fokozatosan került sor. A kisebbségben élő közösségeknek, mint amilyen a szerb és a zsidó volt Zentán (és a Monarchiában), ahogyan azt már a korábbiakban is kiemeltük, külön hangsúlyt kellett fektetni a felekezeti egyletek identitásformáló és -megtartó szerepére is. Összefoglalásként a szervezeteknél a következő közös vonásokat figyelhetjük meg: tagjaik általában egyúttal a hitközség tagjai is; munkájuk során (bizonyos kivételekkel) csak a szervezet, illetve a hitközség tagjait segítik; az ilyen egyesületek munkája valamilyen formában a hitélethez kötődik vagy céljai, vagy a vallási parancsolatokból eredő kényszer tekintetében; a munkához szükséges pénzeszközöket a szervezeten vagy a hitközségen belül teremtik elő (bár kivétel ez alól is lehet).

A jótékonyág gyakorlása a zsidóság esetében vallási előírás és egyben történelmi szükséglet is. Első szervezett formái már az ókorban megvoltak, a *Tóra* etikai tanításából kiindulva, pontosabb megfogalmazásukra pedig a *Talmud* és a *Midrás* egyes fejezeteiben került sor. A héber *c'daka* szó nemcsak jótékonytságot jelent, hanem igazságot is; a jótékonyág gyakorlása tehát önmagában még nem érdem vagy erény, csupán kötelesség- vagy parancsteljesítés, hiszen általa csak az igazságnak teszünk eleget.¹¹⁵ Már a mózesi törvények elrendelték a szegények, az árvák, az özvegyek, valamint az idegenek megsegítését. A *pea* intézményét kimondottan erre a célra fogalmazták meg (ti. a földek széleinek termése a szegényeket illeti). A jeruzsálemi templom fennállása idején a jótékonyág következő kategóriái léteztek: az éhezők megettetése, a mezítelenek felöltöztetése, a betegek látogatása, a halottak eltemetése (és hozzátartozóik vigasztalása), a rabok kiváltása, az árvák felnevelése és az árva leányok hozományvaló ellátása, otthontalanok elhelyezése. Ezek a kategóriák voltak irányadóak a

114 E sorok írója külön kis tanulmányban foglalkozott a zentai zsidó felekezeti egyesületekkel. Lásd Pejnik, Atila: Jevrejsko žensko udruženje u Senti (1872–1941). *Rad vojvodanskih muzeja*, 1991. br. 33. 115–120. p.

115 A héber *micvá* szó tehát nemcsak parancsot, kötelességet jelent, hanem ennek értelmében jótettet is.

diaszpórai lét során is, amikor a jótékonyág intézményeinek végleges formái kiépültek.¹¹⁶ Az egyenjogúsítás előtti korban a zsidóságnak karitatív szervezetei elsősorban a szegényebb hitsorsosok létfenntartását szolgálták, később pedig a többi intézmény mellett nagyban hozzájárultak az identitás megőrzéséhez az asszimilációs törekvések ellenében.

A Hevrá kádísá (Szentegylet). – Ha abból a gondolatból indulunk ki, hogy a halott nem tud semmilyen jótettet viszonzni, akkor a vele való törődés mindenképpen a legönzetlenebb cselekedetek közé sorolható. Ezért a *Hevrá kádísá* az első olyan felekezeti jellegű egyesület, mellyel foglalkoznunk kell. Jelentősége miatt a kis lélekszámú hitközségekben is megalakult, s gyakran olyan feladatokat is ellátott, amelyeket nagyobb közösségekben külön erre a célra alakult szervezetek végeztek. Ha azonban definiálnunk kellene a *Hevrá kádísát*, úgy azt mondanánk, hogy olyan felekezeti egyesületről van szó, amely gondoskodik a betegekről, a halottakról, a temetési szertartások levezetéséről, valamint a temetőről és az ott található sírokról.

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy a zentai Szentegylet korai működése hipotetikus, és csak a 19. század ötvenes éveitől tudjuk nyomon követni. Sajnos, 1867 után ismét megfigyelt az adatok, s azok is főleg a korabeli sajtóból származnak. Így például tudjuk, hogy 1890-ben megtartották a rendes évi közgyűlést, s azon megválasztották az új vezetőséget, ezenkívül kellőképpen módosították a belügyminisztériumból visszaküldött alapszabályokat.¹¹⁷ Egy évvel később a tagság elhatározta, hogy modern halottaskocsi szerez be részben adakozásból, részben pedig az egylet által két éven át fizetett 50-50 forintból.¹¹⁸ A halottaskocsi vásárlásának ötlete nyilvánvalóan neológ hatást tükröz, hiszen a hagyományok értelmében a halottat vállon kellett a temetőbe vinni, mindenféle segédeszköz nélkül.

Az alapszabályok körüli huzavona még néhány évig eltartott, s csak 1895-ben érkezett meg a várva várt minisztériumi jóváhagyás.¹¹⁹ Mivel szövege nem maradt ránk, bizonyos analógiákat kerestünk s találtunk ugyanebből az időszakból a szomszédos magyarkanizsai *Hevrá kádísá* működésében. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az évszázados, meggyökeresedett gyakorlattól egyik közösség sem térhetett el nagymértékben, így munkájuk is hasonló volt. Vonatkozik ez mind a bevételek és kiadások realizálására, mind bizonyos plusz tevékenységek vállalására is, ami eredetileg nem tartozott a *Hevrá* hatáskörébe.¹²⁰

Ezek szerint a Szentegylet ebben az időszakban az érvényben levő alapszabályok szerint működött, amelyek meghatározták az egylet céljait, a tagság jogait és kötelezettségeit. A *Hevrá kádísá* elvileg a hitközség keretében működött, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ezek az egyletek nagy önállósággal tevékenykedtek, saját költségvetésük volt, így nem függték a hitközségtől, vagy ha igen, ez a függőség csak kismértékű volt. Az egylet jelentőségét mutatja az a tény, hogy a Szentegylet más felekezeti és nem felekezeti egyesületektől eltérően meghatározatlan időre alakult, tehát nem oszlathatták fel. Céljait általában a következő-

116 Lásd Újvári, 425–428. p.

117 *Zenta és Vidéke*, 1890. január 26.

118 *Zenta és Vidéke*, 1891. február 1.

119 Tolmácsy 1972, I. 96. p.

120 Lásd MOL Belügyminiszter. K 150. Általános iratok. 1894-VII-8-4095. 22–30. fol. Az Ó-Kanizsai Chevra Kádischá – „Szent Egylet” alapszabályai. Ugyancsak irányadóul szolgál még ZTL Ókanizsai Izraelita Hitközség. F: 607.1–52.

képpen határozták meg: a szegények (különösképpen a beteg szegények) segélyezése; betegek látogatása (különösen, ha nincs külön erre a célra alakult egyesület, vagyis *Bikkúr hólim*); a szokásos szertartások végzése a haldoklóknál, illetve az elhunytaknál; a temető, ezen belül a sírkövek gondozása, felügyelete; emlékmécsesről, valamint az árvák imájáról (*káddis*) való gondoskodás az egyesület tagjai és nejük halálának évfordulóján; az egyesületnél létesített alapítványok kezelése; a halottak emlékezete (*házkára*) alkalmával felemlítendő névsorának megalapítása.

A *Hevrá kádísá* tagjai férfiak lehettek, mégpedig olyanok, akik egyszersmind a helybeli hitközség tagjai is voltak, bár kivételesen (megfelelő díj lefizetése mellett) vidékieket is felvettek, sőt voltak választott, tiszteletbeli tagok is. Megfelelő felvételi díj befizetésével minden törvényes fiúgyermeket tagul vétethettek fel a szülők azzal, hogy csupán a nagykorú (értsd: 20. életévüket betöltött, és nem csupán *Bár micvá*) tagokat illették egyenlő jogok és kötelezettségek (így például aktív és passzív választójog). A hitközség fizetett alkalmazottai (például a rabbi) díjmentesen az egyesület tagjainak számítottak.

Az egyesület tagjainak (és családtagjaiknak) jogait részletesen és tételesen leírták, a fent vázolt célokkal összhangban. Lehetőség szerint a tagságon kívüli szegények számára is biztosítottak orvosi ellátást és szükséges gyógyszereket, ugyanígy gondoskodtak az eltemetésükről is. Mivel a temetés megszervezése és lebonyolítása volt az egyesület egyik legfontosabb feladata, ezért tételes kimutatások szerepeltek a rendelkezésre álló szolgáltatásokról kívánság és lehetőségek szerint.

A *Hevrá kádísán*ak külön előjogai voltak a zsinagógában: önkéntes adományok gyűjtése az istentiszteletek alkalmával; fogadalmi ajándékok elfogadása a *Tóra* felolvasása alkalmával; a szokásos helyen állandó gyűjtőperselyt tartani; a halálozási évfordulók táblájának, az emlékmécs-tartóknak és emlékmécseknek az elhelyezése; prédikációval egybekötött istentisztelet tartása *ádár hó 7-én*; a „templomatyák” (*gábbájim*) helyettesítése akadályoztatásuk esetén, továbbá bizonyos ünnepek egyes meghatározott napjain, illetve szombatokon.

Az egyesület jövedelmei a következők voltak: felvételi, illetve évi tagsági díjak, zsinagógai adományok, fogadalmi ajándékok, állandó jellegű perselyezés, temetések alkalmával történő perselyezés, sírhelyekért, sírkövek felállításáért, örök *házkarákért* szedett díjak, egyesületi alapítványok jövedelme, a tőkésített egyesületi vagyon kamatjövedelme.

A kiadások között az alábbiak szerepeltek: a temetési és a temető körül felmerülő költségek, szegények eltemetése, a szolga és a titkár fizetése, szegény betegek ápolási és kezelési költségei, helybeli szegények segélyezése, olajbeszerzés az emlékmécseshez, rendkívüli költségek, *hávdóle*-gyertyák beszerzése és kiosztása a szegények között.

Az egyesület igazgatását az előljáróság, a választmány és a közgyűlés végezte. Számvizsgáló bizottságot is választhattak. Az előljáróság a következő tagokból állt: elnök (néhol, mint például Magyarokanizsán, a hitközség elnöke), két *gábbáj*, vagyis gondnok, akik közül az egyik (aki a megválasztásnál több szavazatot kapott) az ügyvezető (vagy fő-) *gábbáj* címet viseli, valamint a pénztáros és a titkár. Közülük csupán a titkár kap tiszteletdíjat, a többi tiszteletbeli hivatalnak számít. Közülük a gondnokoknak jut a tényleges feladatok ellátására.

Tisztújítás négy-, később háromévenként történt. Időpontja változó volt; Magyarországon sok helyütt *szukkkó*kor tartották, Magyarokanizsán *ádár 7-én*, Zentán pedig a meghonosodott gyakorlat szerint általában év elején, januárban. A választást titkos szavazással folytatták le.

Mint már az előzőekben elmondtuk, ebből az időszakból nem maradt ránk sok konkrét adat a zentai Szentegylet működéséről, illetve elöljáróságáról. Igaz, elnökként feltűnik dr. Glücksthal Adolf és ifj. Kohn Ignác takarékpénztár-igazgató neve, akik feltehetően ebben a sorrendben viseltek elnöki tisztséget, de bizonytalan, mely években.¹²¹ Az utóbbi 1910-ben biztosan az egylet elnöke, s valószínűnek tartjuk, hogy az első világháború végéig ő is marad, s akkor történik majd meg a váltás közte és Hacker Kálmán vagy dr. Méri Sándor között.¹²²

A *Hevrá kádísá* bizonyos becslés szerint 1890 és 1923 között mintegy 330 000 koronát költött jótékony célra.¹²³ 1906-ban az évi közgyűlés veszteséget állapít meg, mivel a rendes kiadásokon kívül a gyógyszerári számlák 600 koronát tettek ki.¹²⁴

Bikkúr hólim. – Másodikként ezt az egyletet említjük, nem éppen azért, mert jelentősége ezt a rangsorolást indokolja, hanem inkább mert viszonylag sok konkrét, zentai vonatkozású forrás maradt fenn az egylet munkájáról. A felekezeti jótékonykodás differenciálódásának példaként jelentkezik Zentán is; míg a *Hevrá kádísának* csupán egyik tevékenysége a betegekkel való törődés, addig a [*Hevrá*] *Bikkúr hólim* elsődleges céljaként éppen ezt tűzte ki. Bár a magyar nyelvű források „Betegsegélyző Egyesület”-ként emlegetik, a pontosabb fordítás „Beteglátogató Egyesület” lenne. Általában ugyanis éppen a betegek látogatása volt az elsődleges, s ezt követték, mintegy kiegészítésként, a velük való törődés konkrét formái, de tagjai felvállalhatták a kenyérkereső nélkül maradt családokról való gondoskodást is.

A zentai *Bikkúr hólim* 1888. március elején alakult meg ideiglenes jelleggel, s már ekkor mintegy 200 tagot számolt. Ideiglenes elnöknek Deutsch Farkast választották meg, s egy erre a célra kinevezett bizottság hozzálátott az alapszabályok kidolgozásához, hogy azokat a belügyminisztériumhoz minél előbb felterjeszthessék jóváhagyás végett. Az alapítke induláskor 2000 forint volt.¹²⁵ A hivatalosan is alakulónak mondható közgyűlést május 6-án tartották meg, amelyen nagyjából az ideiglenes vezetőséget állandósították. Elnöknek az egylet tulajdonképpeni megteremtőjét, Deutsch Farkast választották meg egyhangúlag, alelnöknek pedig Flesch Joachimot/Józsefet. A *gábbáj* Klein Éliás (azaz Illés) lett. Egyúttal megvitatták az alapszabály-tervezetet is.¹²⁶ A minisztériumi jóváhagyás december 14-én érkezett meg.¹²⁷ Úgy tűnik azonban, hogy ezt bizonyos módosítások eszközlésének feltételéhez kötötték, ami 1890 folyamán meg is történt, s a végleges változat szentelésére is ekkor került sor. Mi tehát már e módosított alapszabályokat ismerjük.¹²⁸

121 Knežević, 284. p.

122 Lásd uo., valamint *Zentai Közlöny*, 1910. április 24.

123 Knežević, 284. p.

124 *Zentai Híradó*, 1906. február 25.

125 *Zentai Ellenőr*, 1888. március 18., valamint *Heti Lap*, 1888. március 25. Vö. ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

126 MOL Belügyminiszter. K 150. Általános iratok. 1888-VII-8-82081. Vö. Tolmácsy, I. 96. p.

127 Uo.

128 MOL Belügyminiszter. K 150. Általános iratok. 1891-VII-8-37589 (27–32. fol.) Az alapszabályok mellett itt szerepel egy 1890-ből származó kimutatás az egylet egy éves működéséről, ami szintén kitűnő forrásként használható fel.

Eszerint az egyesület teljes neve Zentai Izraelita Betegsegélyző és Gyámolító Egyesület. Célja az elszegényedett vagy munkaképtelenné váló tagok gyámolítása, a betegek ingyenes gyógykezelése és pénzbeli segélyezése. Kivételesen nem tagokat is segíthet az egyesület, erről azonban a választmány esetenként külön határoz.

Vagyonát az alaptőke képezi, amelyet sem „csorbítani”, sem más célokra felhasználni nem lehet. Az összeg (1890-ben 2000 forint) gyarapítható a belépő tagok felvételi díja, valamint a pártoló tagok adományai által, illetve a bevétel (havi illetmények) 1/3 részével. A kiadásokat az alaptőke kamataiból, a havi illetmények 2/3 részéből és önkéntes adományokból fedezik.

Az egyesület rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokból áll. A rendes tagok állandó jelleggel Zentán tartózkodó, 20–60 év közötti lakosok.

Az egyesület vezetését a közgyűlés, az elnök és a választmány végzi, működését a számvizsgáló bizottság ellenőrzi. A választmányt az elnök és alelnök vezetése mellett a titkár, a pénztáros, az ellenőr, az egyesületi orvos, valamint 9 választmányi tag és 3 póttag képezi. Az orvos szolgáltatásai fejében az egylettől tiszteletdíjra jogosult, a betegek részéről azonban ugyanez nem illeti meg. Az egyesület szolgát is felvehet, amiről a választmány dönthet esetenként. Tisztújítás háromévenként történik.

A Szentegylettől eltérően a *Bikkúr hólim* felosztható, amiről a tagság 2/3-nak jelenléte mellett a közgyűlés dönthet.

A fent ismertetett alapszabályok érvénybe lépésének évében (1890) az egyesületnek 100 rendes tagja volt. Ez megmagyarázhatatlan csökkenésre mutat a megalakulás évének állapotához képest; nincs kizárva azonban, hogy az 1888-as taglétszámot közlő forrás hozott téves adatot.

Az 1891-ben megtartott tisztújítás során ismét Deutsch Farkas lett az egyesület elnöke, alelnök pedig Fischer Miksa. Az egyesületi orvos tisztségét dr. Méri Sándor tölti be.¹²⁹

Deutsch Farkas halála után (1895) nem tudni, kit választottak meg elnöknek, 1898-ban viszont Frankl Henriket.¹³⁰ Lehetséges, hogy újráválasztásról volt szó, bár ezt konkrét adat nem támasztja alá.

Az alapszabályokban felsorolt bevételi forrásokon kívül alkalmi lehetőségek is kínálkoztak, mint például a jótékonyági rendezvények. 1898. március 12-én az Eugen Herceg Szállóda dísztermében rendezett az izraelita ifjúság zártkörű táncvigalmat az egyesület javára.¹³¹

Utolsó értékesebb adataink 1906-ból valók. Ekkor az egyesület elnöke dr. Méri Sándor, aki kezdeményezi egy izraelita kórház és menhely felállítását, akár az egyesület egész vagyonának árán. Az akció támogatását kéri a többi zsidó egyesülettől is. A tervet a hitközség is segítené 300 koronával.¹³² Tudjuk továbbá, hogy 1900-ban az egyesület elnöke még mindig dr. Méri Sándor.¹³³

129 *Zentai Közlöny*, 1891. január 18.

130 *Zentai Híradó*, 1898. február 20.

131 *Zentai Híradó*, 1898. március 6.

132 *Zentai Híradó*, 1906. május 15.

133 *Zentai Közlöny*, 1910. április 24.

49. A Hevrá kádísá számára váltott zsinagógi ülés réztáblája

65796/10 fuzglos

Kimutatás 2004

a zsinagógi ülések költségvetési és pénzügyi ügyeinek, valamint a zsinagógi ülések költségvetésének felügyeleti igazgatásának

2004. évi költségvetéséről

№	Leírás	Összesen	Kimutatás	Összesen	Leírás
1.	A zsinagógi ülések költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	100	1.	1. Felügyeleti igazgatás 2004. évi költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	50
2.	A zsinagógi ülések költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	50	2.	2. Felügyeleti igazgatás 2004. évi költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	50
3.	A zsinagógi ülések költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	50	3.	3. Felügyeleti igazgatás 2004. évi költségvetésének felügyeleti igazgatásának 50 millió forint	50
Összesen		100	Összesen		100

Handwritten notes and signatures are present at the bottom of the document.

50. Kimutatás a Bikkúr hólim működéséről

Málbis árumim. – A (gyermek)felruházó egyesület működése szorosan összefüggött a zsidó felekezeti iskola meglétével. 1894 előtt nincsenek is adataink a *Málbis árumim* létezéséről. Ilyen formán az egyesület, amely szervezésileg feltehetően az izraelita felekezeti iskolához tartozott, elsősorban egyéni adományokból, valamint jótékony célú rendezvények bevételeiből tudta biztosítani a szegény sorsú tanulók számára a ruhaneműt, lábbelit.¹³⁴ Szerény, de állandó bevételként folydogáltak a tagsági díjak is. Ugyanakkor az egyesület kapcsolatot tartott fenn a *Bikkúr hólim*mal, s néhány közös rendezvényükről is tudunk.¹³⁵

Működése elsősorban mégis az izraelita népiskolával párhuzamosan kísérelhető figyelemmel. Így tudjuk, hogy a *Málbis árumim* feltehetően az 1896/97-es tanévben alakult meg, az 1898/99. iskolaévben már 16 gyermeket segített.¹³⁶ Egy évvel később a kedvezményezettek száma már 18 volt. Pap József lábbelikkal segített, a takarékpénztárak pénzajándékkal. 1902-ből származik az az újsághír, mely szerint az iskola tánccal egybekötött színelőadást rendezett a *Málbis árumim* javára.¹³⁷ Az istentiszteletek alkalmával egyéni adományokat is gyűjtöttek.¹³⁸

A következő tanévben az egyesület tovább működik, de elég gyenge támogatottsággal, pedig a tagsági díj csupán évi 1 korona.¹³⁹ Ennek ellenére az egyesület még az 1912/13. tanévben is fennáll.¹⁴⁰ Mivel a *Bikkúr hólim*hoz hasonlóan a két világháború közötti időszakban róla sem történik már említés, feltehetően megszűnik létezni mint egyesület, s funkcióját a hitközség veszi át.

Hevrá mezonot. – Az olyan hitközségekben, ahol *Talmud Tóra* vagy klasszikus *jesiva* működött, szokásban volt, hogy a szegény sorsú diákok „napokat ettek”, vagyis módosabb családok vállalták étkeztetésüket egy vagy több alkalomra. Zentán azonban létezett *Hevrá mezonot* is, vagyis olyan egyesület, amely diákmenzát működtetett. Munkájával kapcsolatban csupán néhány bizonytalan értesülésünk van, mégpedig a magyarkanizsai *Hevrá kádisa* működése kapcsán, amely 1899 és 1900 folyamán nem egy alkalommal segítette az egyesületet.¹⁴¹ Bár a két világháború közötti időszakban erről az egyesületről sincsenek értesüléseink, feltételezzük, hogy a szegény (és elsősorban ortodox) tanulók intézményes étkeztetésének valamilyen formája tovább élt, hiszen a kóser ételmisszerrel való segélyezést Zenta község nem tudta magára vállalni, ha volt is jóindulat a szegény sorsúak támogatását illetően.

Hevrá hácász. – Mindamellet, hogy a 19. század kilencvenes éveiben egyre erősödő neológ hatás mutatható ki a zentai községben, jó néhány olyan lépést is megfigyelhetünk, melyek akár az ortodoxok ellentámadásaiként is értelmezhetők. Ilyen volt például a felekezeti iskola újbóli felállítása, és ekként könyvelhető el egy új egyesület, a *Hevrá hácász* megalakítása is, melynek körülményeit korabeli forrásunk ekként írja le: „Úgynevezett »Chaczosz chewre« létesült a napokban a zentai izr. orth. hitközség kebelében, melynek tagjai nagyobbára fiatal

134 Az egyesület által szervezett egyik táncvigalom alkalmával a résztvevők 2–20 forintig adakoztak. Lásd *Zentai Híradó*, 1898. október 23.

135 Lásd Tolmácsy, I. 96. p. és *Zentai Híradó*, 1898. március 6.

136 Lásd az iskola *Értesítőjét* az 1898/99. tanévre.

137 *Zentai Közlöny*, 1902. március 23.

138 *Értesítő*, 1899/1900.

139 *Értesítő*, 1900/1901.

140 *Értesítő*, 1912/13.

141 ZTL Ókanizsai Izraelita Hitközség. F: 607.28, 29, 30, 35.

kereskedőkből állanak. Az egyesület helyiségében minden nap egy órát fognak a mincha ima után a tóra tanulására fordítani, csütörtökön pedig este 8 órától egész éjjelig kizárólag a szent tanulmányoknak, biblia és rasche [Rási] magyarázatának fogják az időt szentelni. A tanulás után chacoszt, ez után pedig thilimt mondanak. E derék egyesület megalakulását oly örvendetes jelnek tekintjük a vallási buzgalom e hanyatlási korszakában, hogy méltán elismerésünkkel adózunk azoknak, kik ez életre való és üdvös eszmét megpendítették.” Az egyesület elnökévé Heilbrun Ignácot választották meg, jegyzővé és pénztárossá pedig Pollák Salamont.¹⁴² További tevékenységéről nincs értesülésünk.

Patronage. – 1910 elején az Országos Izraelita Patronage [Patronázs] Egyesület azzal az elsődleges céllal alakult meg, hogy gondjaiba vegye az elárvult zsidó gyermekeket és általában a védtelen kiskorú zsidókat.¹⁴³ Érdekes módon Zentán gyorsan reagáltak, és már az év április 27-én helyi bizottságot (ezzel formálisan fiókegyületet) alakítottak. Az alakuló gyűlésen megjelent Breuer Soma nagykátai rabbi, a zsidó „patronage” eszméjének egyik kiváló szószólója, úttörője is, aki kifejtette az egyesület rendeltetését, emberbaráti feladatát. A kezdeményező bizottság tagjai Löwinger József (mint ideiglenes titkár), dr. Méri Sándor (a *Bikkúr hólim* elnöke), Braun Izsóné és Kovács Lászlóné (az Izraelita Nőegylet elnökei), Braun Izsó (hitközségi elnök), ifj. Kohn Ignác (a *Hevrá kádísá* elnöke), valamint Hacker Kálmán (az izraelita iskolaszék elnöke).¹⁴⁴

A kezdeti felbuzdulást meglepő részvétlenség követte, hiszen az alakuló közgyűlést végül október 9-re, majd 16-ra kellett halasztani. A többszöri felhívás a helybeli papság támogatását is kérte, lévén, hogy nemes, jótékony célú akcióról van szó. Annál érdekesebb Vermes Gyula helybeli káplán hírlapbeli reakciója, mondván, hogy az Országos Izraelita Patronage Egyesület közismerten szabadkőműves intézmény, melyet a régebben megalakított Katolikus Patronage Egyesület ellen hoztak létre, ezért – bár becsüli a mozgalom megindítójának humanus gondolkodását – erélyesen szembeszáll a kezdeményezés támogatásával.¹⁴⁵ A fiókegyelet működéséről nincsenek konkrét adataink. A világháború után az impériumváltás következményeképpen megszűnik létezni.

Izraelita Nőegylet. – Végül, de nem utolsósorban a nőegylet munkájáról kell szólni. Nem utolsósorban, hiszen a legjobban adatolt egyesület működéséről van szó, másrészt munkája az előzőektől eltérően nem kizárólag felekezethez kötődő, bár azért itt is elsősorban zsidó kötődésekről beszélhetünk, főleg az általa kezdeményezett szemponjtájból. Rendezvényei azonban a legnyitottabbak, így népszerűek és látogatottak voltak a nem zsidók által is (aki valamiképp is adott magára, megjelent). A nőegyletek – így a zsidó nőegyletek is – felvetik a korszak nőinek társadalmi helyzetét, lehetőségeit. Minket azonban elsősorban a zsidó (ezen belül is a zentai) nők helyzete érdekelne, ami a szűkszavú adatok alapján elég nehezen mérhető fel. Ilyen szempontból elsősorban különbséget kell tenni a neológ és ortodox zsidó családok között, minthogy az utóbbiaknál – de különösen a *hászidok* esetében – a nő nem egyszer közvetlenül is felveszi és tartja a kapcsolatot a nem zsidó környezettel, hiszen a férj gyakran a vallási kérdések tanulmányozása felé fordul, így a feleség vezeti az üzletet. Ő az,

142 *Zsidó Híradó*, 1892. május 5. 9. p.

143 Működéséről bővebben lásd Ujvári, 667. p.

144 *Zentai Közöny*, 1910. április 24.

145 Tolmácsy Géza: *A társadalmi egyesületek 1918-ig. II. Zenta*, 1972. 101. p.

aki először „fertőződik” meg a világirodalommal, a művészetekkel, s rajta keresztül a gyermekek érdeklődése is mindinkább a külvilág felé fordulhat. Másrészt a neológ családoknál, mivel a környezethez való idomulás ezt kívánja meg, igyekeznek követni a korszak újdonságait, divatáramlatait, jobban rajta tartják kezüket az adott társadalom érverésén, így a nők emancipációjáért folyó harcban nem egyszer éppen zsidók vállalnak majd aktívabb szerepet. Nem vitás, hogy a nőegyletek mint karitatív szervezetek jelentkeznek elsősorban, de egy olyan szervezatként is egyben, ahol egymással találkozva teljesebb társadalmi életet tudnak élni. Persze ez a felfogás egylettől egyletig változó, s a zsidó nőegyletek közül is nem egy megmarad a triviális teadélutánok, bálszervezések szintjén. Egy azonban közös: a kettősség, ami szerepvállalásukból ered. Jótékonyági rendezvényeik elsősorban *púrim* ünnepéhez kötődnek, így ilyen tekintetben hagyományörzökként lépnek fel. Másrészt viszont rendezvényeik nyilvánossága (még a *púrimi* bálók esetében is) a társadalmi nyitásra való törekvéseket támogatják annál is inkább, mivel a leegyszerűsítve csak „zsidó farsang”-ként emlegetett ünnep kitűnően beilleszkedett a keresztény környezet farsangi ünnepének, báljainak keretébe, bár tartalmilag különbözve attól.¹⁴⁶

A zentai Izraelita Nőegyletről mindenképpen elmondható, hogy szerteágazó tevékenységet folytatott. Igen korán szerveződött önálló egyesületté; egyes adatok szerint már 1835-ben, ami nyilvánvalóan vagy elírás, vagy túlzás.¹⁴⁷ Ha a közvetlen forrásokhoz fordulunk, megtudjuk, hogy az első, számunkra ismeretes alapszabályokat, 1872-ben terjesztették a belügyminisztérium elé, ami azt jelentené, hogy – ismerve a hosszadalmas procedúrát – a nőegylet talán már az előző évben ideiglenes jelleggel megalakult.¹⁴⁸ A jóváhagyás évéről nincs tudomásunk, ellenben, ha hihetünk egy másik, közvetett forrásnak, az egylet 1924-ben ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját, így hivatalos megalakulása (vagyis az alapszabályok jóváhagyása) 1874-re tehető.¹⁴⁹ Az alapszabályok aláírói között szerepel Popper Sarolta („Charlotte”), mint elnök és Rothmann Sándor („Alexander”).

1913-tól új alapszabályok szerint működött az egylet, annak aláírói Braun Izsóné (elnök) és Löwinger József (titkár) voltak.¹⁵⁰ Ezek már nyilvánvalóan magukba foglalták az előző években felvállalt célkitűzéseket, mint amilyen: a szegény sorsú zsidó nők segítése, különös tekintettel a betegek, keresetképtelenek, gyermekágyasok, özvegyek és árvákra; szegény sorsú zsidó származású menyasszonyok kelengyebeszerzésének segítése; szegény iskolás gyermekek felruházásának segítése, ha más ilyen célú intézmény nem működik a városban; erkölcsi felügyelet gyakorlása az elhagyott, illetve árva gyermekek felett. A ránk

146 A zentai egylet működéséről korábban e sorok írójától rövid tanulmány jelent meg. (Pejin, Atila: Jevrejska konfesionalna udruzjenja u Senti do 1941. godine. *Rad vojvodanskih muzeja*, 1993. br. 35. 141–146. p.) A szerencsés véletlen folytán (e kézirat befejezésekor) előkerült egyleti anyag szinte felbecsülhetetlen segítséget nyújtott az adatok pontosításakor, s eloszlattott néhány dilemmát, amely korábban különösen a vezetőségre vonatkozóan fennállt. Lásd ZTL Zentai Izraelita Nőegylet. F: 771. Ülések jegyzőkönyvei (1903–1940)

147 Šosberger 1998. 59–60. p. Ugyanezen forrás felsorolja az összes számba vehető, a mai Vajdaság területén egykor működő zsidó nőegyleteket, s még akkor is, ha az alakulás évét megkérdőjelezzük, és a hitelesebbnek tűnő évet vesszük figyelembe, a zentai egylet az elsők között jött létre.

148 MOL Belügyminiszter. K 150. Általános iratok. 1875-III-4-42612 (5–9. fol.)

149 Tolmácsy 1972, II. 62. p.

150 Lásd *A zentai Izr. Nőegylet alapszabályai*. Zenta, 1913.

maradt jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy az egyesület szegény sorsú férfiakat is segített. A segélyezés történhetett pénzben (havonta rendszeresen vagy egyszeri adományként) és természetben (tűzifa, liszt). 1914-től az egyesület figyelemmel kísérte a bevonultak családjainak sorsát, s ha kellett, a segítségükre sietett.

Az egyesület bevételi forrásai a következők voltak: a rendes tagok által fizetett havi járulékok; az alapítke és egyesületi alapítványok kamatai; adományok; hangversenyek, színelőadások, bálók rendezése; pénzperselyek felállítása által való gyűjtés.

Az egyesület tagja lehet minden zentai izraelita férjes asszony, özvegyasszony, illetve 16. életévét betöltött leány. A tagság lehetett alapító, rendes, illetve tiszteletbeli.

Az Izraelita Nőegyesület ügyeit a választmány vezeti és intézi, amely elnökségből (egy elnök, két alelnök, egy pénztáros, egy titkár, egy jogi képviselő) és 36 választmányi tagból áll. A választás 3 évre szól. Az ügyintézés hat szakosztály útján történik. Az első szakosztály a pénzügyeket intézi, a második a segélyezési kérvényeket tárgyalja, a harmadik feladata a jótékony célú rendezvények lebonyolítása, a negyedik pedig betegek látogatásának céljából alakult meg. Külön szakosztály foglalkozik az elhagyott és árva gyermekekkel, s végül külön, erre a célra választott szakosztály bonyolítja le a választásokat. Az egyesület tiszteletdíjas szolgát is alkalmazhatott.

A legkorábbi adatunk a nőegyesület működéséről 1879 végéről származik. Ebből megtudjuk, hogy a pénzügyek a következőképpen alakultak: pénztári készlet 1878-ról 1600 Ft 50 kr, bevétel a folyó évben (tagdíjak, bálai jövedelem, sorsjegyek és kamatok fejében) 947 Ft 28 kr, összesen 2547 Ft 78 kr. A folyó év kiadásai 673 Ft 16 kr-ra rúgtak, maradt tehát 1874 Ft 62 kr.¹⁵¹

Az 1881 végéről származó vagyonkimutatás szerint az előző évből származó áthozat 1815 Ft 15 kr volt, a folyó év bevétele pedig 749 Ft 98 kr, összesen tehát 2565 Ft 13kr-ral gazdálkodhatott az egyesület. A kiadások összege 804 Ft 32 kr-t tett ki, maradt tehát év végén 1760 Ft 81 kr. Ez mindenesetre visszaesést mutat a két évvel azelőtti állapotokhoz viszonyítva.¹⁵²

Az 1885-ben megtartott rendes évi közgyűlés elé terjesztett pénzügyi jelentés szerint az áthozat az előző évből 1898 Ft 39 kr volt, ehhez jött a folyó év összbevétele, 501 Ft 29 kr, a kiadás pedig 499 Ft 25 kr-t tett ki. Az év végi egyenleg tehát 1900 Ft 43 kr volt. További csökkenés volt tapasztalható tehát a bevételeket illetően. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a közgyűlésen kialakult heves vita következtében az azt követő tisztújítás a teljes vezetőség leváltására irányult.¹⁵³

Egy későbbi pénzügyi kimutatás 1887 végéről való, amikor is az egyesület vagyona 2270 Ft-ot tett ki azzal a megjegyzéssel, hogy ebből 1900 forint az alapítke.¹⁵⁴ A Dudás Gyula szer-

151 *Zentai Figyelő*, 1879. december 21.

152 *Alsó Tiszavidék*, 1882. január 15.

153 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. (Újságoldal.) Igaz, forrásunk (a cikkíró) szerint a régi tisztikar megbuktatása nem egészen helyeselhető, hiszen az egyesület felvirágoztatására törekedett, s legálább egyet-kettőt a régiek közül az új vezetőségbe is be kellett volna választani, hogy a kontinuitás megmaradjon.

154 *Zentai Ellenőr*, 1888. január 1.

kesztette vármegye-monográfia adata szerint 1895-96 körül az egyesület 3800 forintnyi tőkével rendelkezett.¹⁵⁵ Végül pedig az 1913-ból származó jelentésből kitűnik, hogy az évi bevétel 3084 korona 98 fillér volt, a kiadás pedig 2844 korona 82 fillér. A forrás még egy értékes adatot közöl: a tagok száma ezidőtájt 140.¹⁵⁶

A vezetőségről szólva el kell mondani, hogy a többi egyesülethez hasonlóan ritkán történtek komolyabb és gyakori változtatások, leszámítva persze az 1885 végén végrehajtott puccsot. Addig az elnök feltehetően Hacker Salamonné, aki már 1882-ben ezt a tisztséget viseli; nem tudjuk viszont, hogy az első elnök, Popper Sarolta és közte volt-e még más valaki is.¹⁵⁷ Őt követi az akkor megválasztott Kohn Mórné, akit 1887 végén újraválasztanak.¹⁵⁸ Az 1890 elején megtartott tisztújítás alkalmával az egész vezetőséget (beleértve az elnököt is) újraválasztották.¹⁵⁹ A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Kohn Mórné egészen 1906-ig az egyesület elnöke volt. Az utolsó években azonban ez inkább formálisnak számított, s egyszer be is nyújtotta lemondását, amit azonban később visszavont. 1906-ban viszont a tisztújító közgyűlésen már az addigi alelnököt, özv. Freund Ernesztint választják meg elnöknek, aki korábban az egyik legaktívabb tagnak számított. Alelnök Braun Izsóné, pénztárnok Glücksthal Adolfné, titkár pedig újra König Vilmos lett. Érdemes megismernünk a választmány tagjait is, hiszen a választmányt rendszeresen évenként választották, s tagjai ritkán cserélődtek. Ezek: Barkóczi Izsóné, özv. Bergel Antalné, Biró Károlyné, Braun Vilmosné, özv. Brichta Jakabné, Deutsch Jakabné, Endrei Sománé, Flesch Miksáné, Frank Józsefné, Glücksthal Andorné, Goldstein Simonné, Habermann Dezsóné, Hirschenhauser Dávidné, Hirschfeld Ferencné, Hirschfeld Simonné, Hirschl Hermann-né, Horovitz Bertalanné, Klein Ignácné, ifj. Kohn Ignácné, Kovács Lászlóné, Lendvai Mórné, Méri Sándorné, Schwarcz Lajosné és Schweiger Hermann-né. Póttagokká választottak: Bergel Ferencné, Fekete Sándorné, Fischer Simonné és König Sámuelné.¹⁶⁰ A névsor azért is tanulságos, mert olyan hölgyekről van szó, akiknek férjei is többnyire tevékeny szerepet vállaltak a társadalmi élet valamilyen területén.

Freund Ernesztin 1908-ig maradt elnök, majd Braun Izsóné váltja fel.¹⁶¹ Annyi ismeretes, hogy 1913 szeptemberétől Braun Izsóné elköltözése folytán új elnöknek (ideiglenesen) Flesch Mártonné választják meg.¹⁶²

Az Izraelita Nőegyesület rendezvényei a közönséges teadélutánoktól kezdve a szokványos *pírim*i bálokon keresztül az igényesebb hangversenyekig igen színvonalasaknak minősíthetők. Látogatottságuk – éppen a felekezeti nyitottság miatt – általában tömegesnek mondható, ezért nem egyszer jövedelmezők is, tehát a jótékony cél nem ritkán sikerrel érvényesült.

155 Dudás 1896. II, 549. p.

156 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. (Újságoldal.)

157 *Zentai Híradó*, 1882. június 4.

158 Uo. Lásd még *Heti Lap*, 1888. január 1.

159 ZTL. F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek.

160 ZTL Zentai Izraelita Nőegyesület. Jelzet nélkül. Ülések jegyzőkönyvei. 1906. április 1.

161 Uo. 1908. szeptember 20. és Tolmácsy 1972. I, 33. p.

162 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. (Újságoldal.) és az egyesület üléseinek jegyzőkönyvei. 1903. szeptember 28.

Befelendung hat der Verein seiner Zeit
mit infolge der 25 Mitglieder den La-
pand der Vereinsmitglieder hat diesen
auf gütlich sein Laufen. Willen soll
25 Mitglieder den Verein aufzufahrt
es fallen, so hat der sich vorfindende Fund
auf Laufen der letzten Gewinn-
aufnahme und schließlich zu Mitgliedern
Hilf-gebenen Spenden zu werden.

Uenta den 21. Januar 1872

Anna Rothmann
Vorsitzende

Charlotte Feyer
Mariusz Linder

51. Az Izraelita Nőegylet 1872-ből származó alapszabályainak utolsó oldala

52. Freund Ernestin

53. Braun Izsóné

Péntek, 1899. október 13. Egyetlen szám.

ELEVEN ÚJSÁG

Főszerkesztő: SZÁVAY GYULA

Vezető: Dr. Nagy Ernő, Kassa úton.
Dr. Salamon Árpád, Szigethy úton.

Kiadja: A „ZENTAI IZR. NŐEGYLET”

Közlöktési felhívás.
Weisz Margit k. n.

Közzétették, tessék említeni.
Eleven Újság, tessék leírni,
Eleven Újság, sejtén, jóra jut,
Eleven Újság, egy érem is lehet,
Gyökere: azaz, vagy több, írtam én.
(Kérlek, csak —)

A mi lapunknak rovatjában szíves,
A mi lapunk az irásaim közt,
A mi lapunk nek szíves hírel,
A hírlapokról és az irásaimról,
Az egyik cikkük egy, hosszú a másik,
A kikérem a megadhatóság,
Praxist nem volt a leírásomról,
Nem vagyok több, csak a szíves,
A világítás lehet írtam bja,
A mi is írtam igazán írta. (Kérlek)
Eleven Újság, tessék, tessék,
Közlöktési felhívás! (Tisztelet)

Vezetőiknek az ilyen rovat.

Munkatársaim irásai van elég,
Lapunkban nem jut a lapunknak.
Nem írtam a hírel a lapunkban,
A mi is írtam nek szíves hírel,
A hírlapokról és az irásaimról,
Az egyik cikkük egy, hosszú a másik,
A kikérem a megadhatóság,
Praxist nem volt a leírásomról,
Nem vagyok több, csak a szíves,
A világítás lehet írtam bja,
A mi is írtam igazán írta. (Kérlek)
Eleven Újság, tessék, tessék,
Közlöktési felhívás! (Tisztelet)

Vezércikk.
Endrei Soma úr.

Élő és halottak minden olvasónak
A mi lapunknak az irásaimról,
Az egyik cikkük egy, hosszú a másik,
A kikérem a megadhatóság,

Égy kincsek csak, mint tessék a nap,
Vagy az évi, vagy a tisztelet.
A milliomok köztudomás,
Nekem csopán a hatalom jutott,
Hogy óvatlanom köztük jog szerint.
E látható a munkám vállalkás,
A munkámért bírom nem több sem-
[mel]
Mint példán a megadhatóság,
Kü a pénzemből adhatok csopán,
Lagyon a munkám legyen vagy arany.

Nem felhívás az én irásaim,
A végülükön csak semmi títka szíves,
A hírlapokról és az irásaimról,
Az egyik cikkük egy, hosszú a másik,
A kikérem a megadhatóság,
Praxist nem volt a leírásomról,
Nem vagyok több, csak a szíves,
A világítás lehet írtam bja,
A mi is írtam igazán írta. (Kérlek)
Eleven Újság, tessék, tessék,
Közlöktési felhívás! (Tisztelet)

54. Az Eleven Újság, 1899

55. Flesch Mártonné

56. Endrei Sománé Grünwald Janka

1885-ben a helybeli kórház női osztályán egy ágyat szereltek s állítottak fel az október 3-án tartott táncestély alkalmával megszervezett közadakozás bevételéből. Az adományozók között zsidók és nem zsidók egyaránt szerepeltek.¹⁶³

Az 1901. december 8-án megrendezésre kerülő jótékony célú táncest belépődíja 1 korona 60 fillér (személyjegy), illetve 3 korona (családjegy) volt.¹⁶⁴ Egy 1914. január 17-én szervezett művészi estély 500 korona tiszta jövedelmet hozott.¹⁶⁵

Bevezetőként elmondtuk, hogy az egyesület rendezvényei közül elsősorban a *púrim* bálók emelhetők ki, melyeket feltehetően minden alkalommal *púrim* második napján tartottak.¹⁶⁶ Az ünnephez kötődő szokások, házi mulatságok a jótékonykodás más módjait is feltárták, s az ily módon gyűjtött adományokkal nem egyszer nem zsidókat is segítettek. Ez nem közvetlenül a nőegylet érdeme, tagjai viszont itt is kitűntek. 1883-ban például a Bergel Antal házában összeült vendégsokaságtól 19 forintnyi adomány jött össze a Bukovinából érkező csángók megsegítésére.¹⁶⁷ A következő rövid ünnepleírás szintén hasonló példát illusztrál: „A zsidók örömnöpe (púrim) alkalmával Goldstein Ferenczné úrhölgy az ilyenkor szokásos álarczos jelmezruhában sorba látogatta a mulatozó családokat és krajczáronként 5 forintot gyűjtött össze a zentai ínségeseknek. A nemeslelkű úrhölgy ezen összeget lapunk szerkesztőségébe küldötte és mi azt azonnal továbbítottuk kiosztás céljából Rezsny Aurél főkapitány kezeihez.”¹⁶⁸

Végül pedig még egy dolgot meg kell említenünk az Izraelita Nőegylettel kapcsolatban, ez pedig az Eleven Újság című alkalmi lap megjelenítése, az egyetlen ebben az időszakban Zentán megjelent zsidó újság. Egy számról tudunk, amit 1899. december 31-én adtak ki, tehát szilveszter, nem pedig *púrim* vagy *hanukka* alkalmából, mint ahogyan az várható lenne.¹⁶⁹ Bizonyára egyfajta újabb megalkuvás ez a nem zsidó környezettel szemben; az egyesület különben is a neológia fő zászlóvivője volt a helybeli zsidóság körében.

5.7. A temető¹⁷⁰

A zsidó temető kialakításában, gondozásában Zentán is mindenképpen a *Hevrá kádúsa* vállalt vezető szerepet, hiszen ez szabály szerint az egyesület egyik elsőrendű feladata volt ez.

Az új temető belső tereprendezésében mindenképpen közrejátszottak azok a változások, melyek mind a tágabb közösségen, mind a helybeli zsidóságon belül észlelhetők a 19. század második felében, de különösen 1867 után. Ugyancsak hatással voltak a gazdasági-társadalmi

163 F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. (Újságoldal.)

164 *Zentai Híradó*, 1901. december 8.

165 ZTL F: 381. Dudás-krónika. Vonatkozó évek. (Újságoldal.)

166 Igaz, ez kissé merésznek tűnő általánosítás lehet, hiszen erre vonatkozóan csak egyetlen konkrét állításunk van, a *Hetilap* 1888. február 26-án megjelent számában.

167 *Zentai Ellenőr*, 1883. április 1.

168 *Zentai Híradó*, 1898. március 13.

169 OszK. FM 3/10 602. Alk. (5. tek.)

170 A temetőről részletesebben lásd Pejín, Atila: *Jevrejsko groblje u Senti. Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 1997. br. 7. 105–136. p.

mozgások a sírkövek anyagát, feliratozását tekintve; a temetkezési és gyászszokások azonban – bizonyos kivételeket leszámítva – viszonylag érintetlenek maradtak.

A zsidó temető lokációját tekintve Zenta északnyugati részében fekszik, s a mai Spiró Mátyás, Müller István, a Koszovói, valamint a Testvériség-egység utcák határolják be. A magaslati elhelyezkedés kezdettől fogva bizonyos fokú védettséget nyújtott. 1873-ban a város két vízvezető árkot ásott a temető mellett, rajtuk egy-egy hidat építtetett.¹⁷¹ Arról viszont nincs adatunk, hogy mikor történt a mai téglafal emelése; feltehetően a századforduló körül, bár tudásunk van arról, hogy a többi zentai temető elkerítése már korábban megtörtént, így nincs kizárva, hogy a zsidó temető kerítése is már korábban elkészült. Ugyancsak a századfordulóra tehető a szertartási épület (halottasház) felépítése.

A belső tételrendezés követi a vallásos hagyományokból eredő diktátumokat, ami azonban kiegészül a társadalmi-vagyoni rétegződésből eredően kialakult szokásokkal is. A sírhelyek (velük a síremlékek) elhelyezésére természetesen hatással voltak a közegészségi és formális-jogi indíttatású uralkodói rendeletek, illetve jogszabályok is.

Az egykori főbejáratról jobbra és balra, az északnyugati fal melletti (vagy közeli) sorokban húzódtak a *kohaniták* sírjai. A magukat Áron nemzetségéből eredeztető családok tagjai az ortodox előírások értelmében nem léphettek a temetőbe, kivéve, ha közeli hozzátartozókat temettek, mivel a temető tisztátalannak számított. A fent említett megoldással a vallásos hagyományhoz szigorúan ragaszkodó *kohaniták* számára lehetővé vált, hogy elhunyt hozzátartozóik előtt a kegyeletet leróhassák anélkül, hogy a temetőbe lépnének, vagyis a fal túloldaláról. Sírköveiken rendszerint ott szerepel szimbólumuk, a *kohanita* kéz.

A társadalmi-vagyoni rang diktálta a másik, szemmel látható elkülönülést, csoportosulást. A zsidó közösség kiemelkedő személyiségei általában a főbejárat és a szertartási épület közelében vagy pedig a főösvények mellett kaptak helyet. Az egykor más felekezeteknél is szokásos temetkezést megnehezítette a soros (kronologikus) temetkezéstről szóló érvényes rendelet, a módosabbak azonban családi sírhelyeket tudtak kialakítani, ahol elsősorban a férj és a feleség nyugodott egymás mellett.

A gyermeksírok külön csoportosulása itt is megfigyelhető, ami azonban szokásban volt más felekezetű temetőknél is.¹⁷² Gyakori szimbólumként jelenik meg itt az eltört szárú virág mint a derékba tört, bimbózó élet jelképe.

A sírkövek anyaga, alakja, feliratozása sokat elárul nemcsak az alatta nyugvó elhunyt vagyoni helyzetéről, hanem arról is, hogy ortodox vagy neológ irányzatú családhoz tartozott-e. A hagyományok szerénységre, visszafogottságra intettek, ezt azonban az ortodoxok sem mindig tartották meg. A két irányzatnál bizonyos tudathasadásos kettősség alakult ki. Az ortodoxok az anyag tekintetében elsősorban az olcsóbb, rózsaszínű erdélyi márványt részesítették előnyben, a díszítésben viszont igényesebbek: a változatos (bár hagyományt követő) sírkőformák mellé barokkos díszítés párosul, stilizált, florális ornamentikával, „cartouche”-ba foglalt feliratokkal, mőzesi kőtáblákat és *párohetet* idéző elemekkel. A neológok díszítés tekintetében jóval igénytelenebbek. Az alapvető különbség persze nemcsak ebben mutatko-

171 ZTL F: 003.17. Zenta város képviselői gyűlésének jegyzőkönyvei. 168. sz. (1873)

172 A halottak más kategóriáinak (öngyilkosok, bűnözők, idegenek, kikeresztelkedettek) elkülönítésére eddig még nem sikerült példát találni a zentai temetőben. Ugyancsak nem találtuk meg a *genizát* sem.

57-58. Temetőrészletek

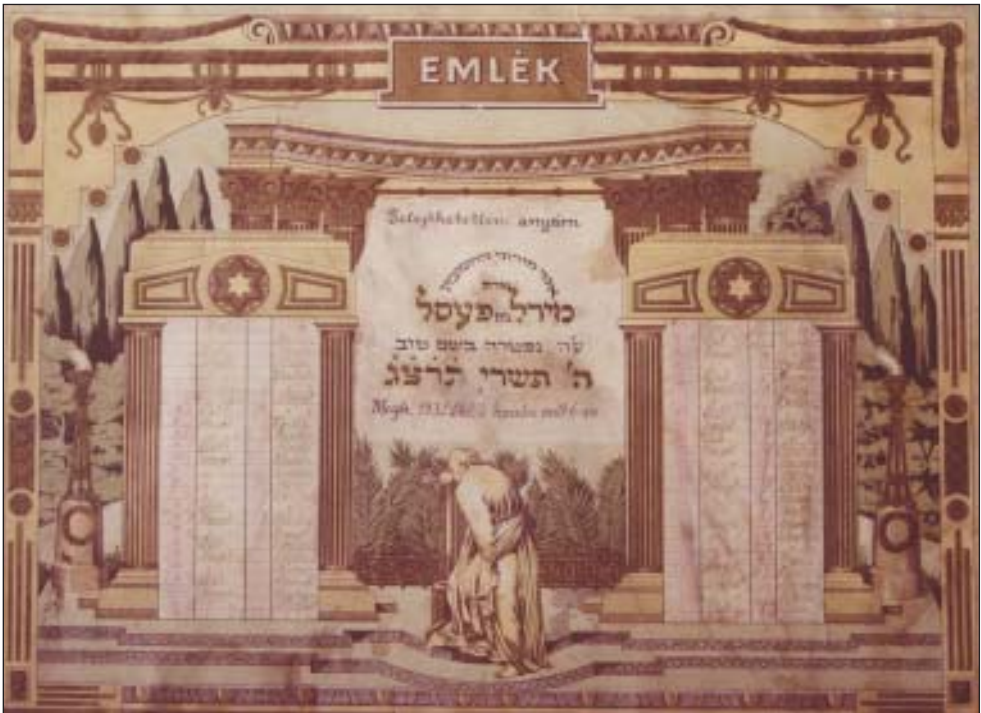
59. A halottsház

60. Szomorúfűz és kohanita kéz

61. Levita kancsó

62–63. Jahrzeit-táblák

zott meg. Míg az ortodoxok elsősorban szteléket állítottak, addig a liberálisabb felfogású zsidók Zentán is az obelisziformát kedvelték, a sírkő anyagának kiválasztásában pedig a fekete vagy fehér márványt, persze csak a tehetősebbek. Úgyszintén náluk figyelhető meg a néhány remekbe szabott kovácsoltvas kerítés, elsősorban a családi sírhelyeknél.

Ugyancsak eltérések mutatkoznak a sírkövek feliratozásánál; az ortodoxok sírfeliratai általában egynyelvűek (héber), ritkábban bilingvisek (héber-német, különösen az 1867 előtti síremlékek esetében), a neológok ellenben szinte kizárólag kétnyelvű – magyar-héber – feliratokat véstek fel. Ezek esetében szabály szerint a héber szöveg a sírkő nyugati oldalára került. A csak héber feliratú, ortodox sírok köveinek felirat nélküli oldalát általában nem csiszolták le, sőt szándékosan durvára munkálták meg. Az előre megfogalmazott szöveget egyébként kötelezően megmutatták a rabbinak vagy a *Hevrá kádísá* titkárának, s ha hiba találtatott, ki kellett javítani. Amennyiben valami mégis elkerülte a figyelmet, a hibás feliratú sírkövet el kellett távolítani a temetőből, és ki kellett javítani.

A már előzőekben említett díszítőelemek, szimbólumok mellett jelentkeztek más jelképek is, mint például a *levita* kancsó tállal, mégpedig a magukat Lévi törzséből eredeztetők sírkövein. Ők voltak egyébként azok a személyek, akik a jeruzsálemi templom idején, majd később, a nagyünnepek alatt a zsinagógai istentisztelet alkalmával a *kohanita* áldást megelőzően a *kohaniták* kezét vízzel öntötték le áldásosztás előtt, s innen e szimbólum eredete. A zsidó temető sírkövein a leggyakrabban a halál és a megújulás (újjáéledés) univerzális szimbólumává vált szomorúfűz jelentkezik; nincs kizárva, hogy a 19. század első felében éppen zsidó közvetítéssel került más felekezetű temetőkre is. Az egy- vagy kétágú gyertyatartó ugyancsak felbukkanhat más felekezetű temetők sírkövein is, ám itt, a zsidó temetőben, esetleg kibővített értelmezést is kaphat, ha az ortodox családoknak a szombat bejövetelekor dívó szokásához kötjük, vagyis hogy gyertyagyújtáskor minden egyes családtag számára külön gyertyát gyújtanak. Az eltört gyertya így a távozó családtagot szimbolizálhatja, aki ezentúl hiányozni fog a szombati gyertyagyújtás szertartásáról. A *Mágén Dávid* viszont jóval kisebb számban fordul elő, mint más zsidó temetőkben, ahol elég gyakori jelképként szerepel.

Zentán a 19. század nyolcvanas éveiben kezdtek tartós jelleggel működni helybeli zsidó és nem zsidó sírkőfaragók, akik – ha egy kicsit is adtak magukra – nem maradtak meg a közönséges mesterember szintjén, hanem igyekeztek továbbtanulással, esetleg munkájuk során szerzett gyakorlattal, tapasztalattal ébresztgetni, továbbfejleszteni művészi hajlamaikat. 1890 körül például Rosenbaum Lázár „sírkőraktáros és vésnök” neve tűnik fel a helybeli újságok hirdetéseiben, aki a Fischer-féle házban működik.¹⁷³ Voltak azonban olyan családok, akik a vidéki mestereknek szavaztak bizalmat. Weigner Károly „okl. szobrász és kőfaragó” óbecsei cége 1907 körül Zentán, a Szilvász-házban (a gimnázium mellett) nyitott fióközletet sírkőraktárral; üzletvezetője a helybeli Fein S. Lipót volt.¹⁷⁴ Scheinberger Dagobert, aki 1887-ig bútorkereskedést, asztalos-, esztergályos- és kárpitosműhelyt vezetett, érc- és fakoporsó-

173 *Zenta és Vidéke*, 1890. október 19.

174 *Zentai Híradó*, 1907. június 30.

raktárt is tartott, valamint egyéb temetkezési kellékeket árult.¹⁷⁵ Nincs okunk kételkedni abban, hogy a helybeli zsidóság a hagyományosan egyszerű, gyalulatlan fából, szegek nélkül készült koporsókat (*áron*) szintén nála szerezték be ebben az időben.

Sírkövet olykor már a harmincnapos gyász (*s'losím*) után állítottak, leggyakrabban azonban Zentán is az elhalálozás első évfordulóján. A sírok keleti-nyugati tájolásúak, s az elhunytakat általában arccal keletnek fordították.

Mivel az évfordulókat a zsinagógai naptár szerint tartották, ezért úgynevezett *jahrzeit*-táblákat használtak, ahol több évre előre szerepeltek a polgári időszámításra átültetett dátumok.¹⁷⁶ A 19. század nyolcvanas éveiben megjelennek a nyomtatott gyászjelentések, s szokás volt külön gyászkeretes névjegykártyákat is nyomtatni. Ugyanakkor a helyi lapok is rendszeresen informálnak az elhalálozásokról, bár a klasszikus fekete keretes gyászjelentések majd csak a két világháború közötti időszakban jelentkeznek a zentai hírlapokban.

175 *Zentai Hírlap*, 1887. június 23. és 1888. január 8.

176 A zentai Történelmi Levéltár egyik fondjában két ilyen évfordulós táblára bukkantunk (ZTL Oklevelek gyűjteménye. F: 006.)

